

WIENER GYÖRGY

Osztályszavazás a két világháború közötti időszakban

A két világháború közötti választások vizsgálatakor a szavazói viselkedés szociológiai modelljének alkalmazását különféle tényezők akadályozzák. Ezek közül a legjelentősebb az, hogy e történelmi korszakban empirikus kutatásokat egyáltalán nem folytattak, s így a választói magatartás elemzéséhez kizárólag aggregát, választókerületi és szavazóköri adatok állnak rendelkezésünkre. További korlátot jelent a műveltségi, foglalkozási és helyben lakási cenzusra épülő választójog, amely nagy mértékben nehezíti, hogy az egyes választási egységekre lebontott népszámlálási információkat közvetlenül összevessük az aggregát választási eredményekkel.¹ (Az egyes közigazgatási egységekben, miként ez az 1939. évi fővárosi adatokból is kitűnik, a választójogosultak lakosságban belüli aránya jelentősen különbözött egymástól. *Lásd a táblázatot a következő oldalon.*) Emellett a korlátozott többpártrendszer a szisztematikus kutatás lehetőségét Budapest, a fővároskörnyék és a törvényhatósági jogú városok többmandátumos, listás választókerületeire szűkíti; a vidéki egyéni választókerületekben ugyanis többnyire csak kormánypárti, illetőleg független jelöltek indulhattak, ráadásul számos képviselő ellenjelöltnélkül nyerte el megbízatását. Vidéken – az 1920. és az 1939. évi választások kivételével – a nyílt szavazás is akadályozza a politikai tagoltság feltárását, hiszen ez az intézmény egyértelműen gátolta a tényleges pártpreferenciák kinyilvánítását.²

¹ „A választójogosultság mértéke alapvetően minősíti az adott politikai rendszert, megmutatja azt a lakossági arányt, amely egyáltalán részt vehet a közügyek gyakorlásában. 1920-ban az össznépszerűség 40%-ának volt választójoga [...] 1922-ben a Bethlen-féle választójogi rendelet 30% alá szorította le a választójogosultak arányát. 1926 után, az iskolázottság emelkedésével párhuzamosan növekedés regisztrálható. Az 1938-ban hozott választójogi törvény cenzusainak szigorítása miatt ismét 30% alá esett a választópolgárok aránya.” HUBAI László: A politikai irányzatok választási eredményeinek kontinuitása 1920–1947. *Múltunk*, 1999/1. 46.

² A közigazgatási beosztás, a szavazás módja és a politikai választék alapján Hubai László a korszak választókerületeit három csoportba sorolta. „A főváros és a »Budapest-környék« választókerületeiben végig titkosan szavaztak, 1922-től lajstromokra, és mindig legalább 4–6 párt indult a választásokon. A jelentős befolyással rendelkező politikai irányzatok pártjai (kereszténypártok, szociáldemokraták, liberálisok, a nemzeti konzervatívok és a szélsőjobboldaliak) lényegében akadálytalanul indulhattak. Az ugyanezen irányzatokhoz tartozó, de jóval kevésbé befolyásos kispártok általában nem szereztek meg a szükséges számú érvényes aláírást – ám csak kisebb

A választójogosultak aránya a fővárosban az össznépeséghez viszonyítva 1939-ben

Kerület	Választójogosultak száma	Népességszám	Választójogosultak aránya (%)
I.	9592	21 926	43,75
II.	25 736	60 883	42,27
III.	20 861	62 521	33,37
IV.	10 132	26 260	38,58
V.	30 355	77 116	39,36
VI.	34 733	103 600	33,53
VII.	41 073	140 858	29,16
VIII.	45 256	146 711	30,85
IX.	30 522	106 496	28,66
X.	21 224	78 223	27,13
XI.	24 939	65 376	38,15
XII.	19 545	51 444	37,99
XIII.	17 646	82 643	21,35
XIV.	27 437	84 889	32,32
Összesen:	359 051	1 108 946	32,38

Az adatok forrásai: ILLYEFALVI I. Lajos. (szerk.): *Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve. XXVIII. évfolyam 1940.* Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1940. 64. 48. sz. táblázat. A kerületek népessége az év közepére számítva; *Uo. XXIX. évfolyam 1941.* Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, 1941. 224. 122. sz. táblázat. Országgyűlési képviselőválasztások és választók.

A kutatási nehézségek kétségtelenül közrejátszottak abban, hogy a két világháború közötti időszak választói magatartását az elmúlt évtizedekben alig vizsgálták. Összehasonlítható empirikus felvételek híján a témakör elsősorban a történettudomány érdeklődését váltotta ki. Néhány tanulmány, szociológiai és politikológiai szemléletmódot is érvényesítve, az osztályhelyzet és a szavazói viselkedés kapcsolatának megragadására törekedett, míg más írások az egyes választások elemzésekor villantották fel a politikai magatartást befolyásoló

részben a választási visszaélések miatt. Ezért ezekben a kerületekben *mérsékeltlen korlátozott választásokról* beszélhetünk, az eredmények idősoros vizsgálata tehát különösebb korlátozás nélkül elvégezhető.

A hét többmandátumos törvényhatósági jogú város (Debrecen, Győr, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Miskolc, Pécs, Szeged) szintén végig titkosan voksolt, 1926-tól listákra. Az egyes városok sajátosságaitól függően legalább 2–4 párt indult. Bár az induló pártok és támogatásuk településenként eltérő volt, együttes választási eredmények a nagy pártok tekintetében azonosak az előző csoporttal. E területeken már több pártot utasítottak vissza elégtelen számú érvényes aláírás miatt, gyakoribbak voltak a visszaélések is. Az e csoportba tartozó városokban *korlátozott választásokról* beszélhetünk.

Vidéken, a vármegyéik területén 1922 és 1939 között egyéni jelöltekre történt a voksolás. A nyílt szavazás rendszere, az egyhangú, ellenjelöltek nélküli szavazások magas száma, valamint az ellenzéki jelöltek indulásának gyakori megakadályozása miatt vidéken 1920 és 1939 között *imitált választások* folytak. (HUBAI László: i. m. 48–49.) A tanulmányból az is kiderül, hogy a két világháború közötti időszakban erősen ingadozott az egyhangú választókerületek száma, hiszen 1920-ban az egyéni mandátumok 23,8, 1922-ben 10,2, 1926-ban 36,7, 1931-ben 27,3, 1935-ben 21,6%-át nyerték el ellenfél nélkül. (Uo. 64.)

tényezőket. Külön kategóriát alkotnak azok a cikkek, amelyek a pártcsaládok oldaláról közelítették meg a preferenciák térbeli és időbeli alakulását, jelezve, hogy az aktuális politikai kínálat is meghatározó szerepet játszik a szavazói viselkedés magyarázatában. Ugyanakkor a történészek, szakterületük sajátosságait követve, nem törekedtek átfogó elméleti koncepció kidolgozására, és matematikai statisztikai módszereket is csak ritkán alkalmaztak.

I. A történettudomány a fővárosi választásokról

1. Kísérlet a nyilas mozgalom bázisának feltárására

A választói magatartással foglalkozó történettudományi munkák sorát Ránki György 1976-ban megjelent cikke nyitotta meg. A szerző a nyilas mozgalom bázisának vizsgálatokhoz jutott el a választáskutatáshoz, kísérletet téve arra, hogy feltérképezze a fővárosi szélsőjobboldali szavazók társadalmi összetételét. Munkáját elsődlegesen egy meghatározó jelentőségű forrásra, az 1942 decemberében elkészített budapesti választói névjegyzékre alapozta, mely szavazóköronként összesítette a választójogosultak törvényben megjelölt adatait. A nyilvántartás a választópolgár és szülei nevén kívül nemcsak a születési helyet és időt tüntette fel, hanem az általa megjelölt foglalkozást is, mégpedig többnyire olyan részletességgel, mely lehetővé teszi a társadalmi struktúrában elfoglalt hely meghatározását. Ránki a több mint 300 ezer nevet tartalmazó jegyzékből közigazgatási kerületenként egy-egy szavazókört választott ki, s e 14 körzetben az osztály- és rétegszerkezetet, illetve a korstruktúrát összehasonlította az 1939. évi szavazási eredményekkel. A kutatás céljának megfelelően a szerző elsősorban olyan szavazóköroket jelölt ki, amelyekben a nyilaskeresztesek végeztek az első helyen, a mintába azonban kormánypárti és liberális többségű választási egységek is bekerültek. Ily módon a vizsgálati tematika elvileg kiszélesedett, hiszen a mintavétel nemcsak a nyilas mozgalom, hanem más politikai erők társadalmi bázisának feltárását is lehetővé tette.³

A szerző a társadalmi struktúrában elfoglalt hely vizsgálata során a fővárosi választókat kilenc csoportba sorolta, ám elméleti modellje valójában három osztályból és egy kiegészítő elemből állt. Felosztásában az első kategóriát az uralkodó osztályok képezték, ami a vállalkozókat, a vállalati igazgatókat, a földbirtokosokat, a leggazdagabb kereskedőket és a katonatisztekot foglalta magába. A hierarchia következő lépcsőfokára a középosztályt helyezte, amelyen belül négy csoportot különböztetett meg. Felfogá-

³ RÁNKI György: Az 1939-es budapesti választások. *Történelmi Szemle*, 1976/4. 613–615. Az írás utóbb megjelent újd: *Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 385–423. Részletek belőle: *Magyarország társadalomtörténete II. 1920–1944. Szöveggyűjtemény*. Szerk.: GYÁNI Gábor. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995. 483–492.

sában önálló kategóriaként jelentek meg a kistulajdonosok, a közalkalmazottak, a magántisztviselők és a szabadfoglalkozású értelmiségiek, akiket elsődlegesen az uralkodó osztály és a proletariátus közötti közbenső pozíció kötött össze. E felső tagolás védelme érdekében Ránki különösen a köz- és magánalkalmazottak elhatárolása mellett érvelt, arra hivatkozva, hogy az állami szektorban a dzsentri dominált, miközben az üzleti tisztviselők számottevő része a két világháború között is a zsidók közül került ki. A vallási megosztottság jelentőségére egyébként a kistulajdonosok esetében is utalt, megjegyezve, hogy e csoportot a jövedelmi különbségeken kívül a felekezeti hovatartozás is strukturálta. A harmadik nagy osztályt, a proletariátust a szerző három kategóriára bontotta, elkülönítve egymástól az ipari munkásságot, a kereskedelem és a közlekedés fizikai dolgozóit, valamint a szolgáltatók sajátos körét, amelybe a házmestereket, a hivatali küldöncöket és a házicselédeket sorolta. Csoportosítását azonban nem tartotta teljesen kielégítőnek, mivel úgy vélte, hogy ez utóbbi réteg, jórészt falusi háttere miatt, inkább az alsó kispolgársághoz vagy a „lumpenproletariátushoz” tartozott, semmint a munkássághoz. A három osztályból álló, belsőleg erősen tagolt struktúrát a szerző a háziasszonyokból és más családtagokból álló elemmel egészítette ki, mely a választók relatíve legnagyobb csoportját alkotta. E kategóriát egységes réteggént kezelte, elzárkózva attól, hogy a házastárs státuszát a férj számos esetben ismert foglalkozása nyomán határozza meg.⁴

A cikk struktúraefelfogása részben eltért attól az elméleti modelltől, amelyet Ránki Berend T. Ivánnal közösen írt korábbi tanulmányában vázolt fel.⁵ Ennek alapvető oka az, hogy a nyilas mozgalom bázisának vizsgálata a fővárosra korlátozódott, s így az agrárvilág eleve kimaradt a társadalmi csoportok leírásából. Az Erdei Ferenc nyomán kidolgozott kettős struktúra koncepciója azonban nemcsak a szűkebb értelmezési tartomány miatt halványult el; a szerző az uralkodó osztály jellemzésekor teljesen mellőzte a dualitás bemutatását, amely kizárólag a középosztály felosztásának ábrázolásakor jelent meg. Érdemi változást mutat az is, hogy a cikk a házmestereket, a hivatali altiszteket és a házicselédeket csak feltételesen sorolta a proletariátusba, ám ennek hátterében nem a sajátos szolgálati gazdasági viszony felismerése, hanem a falusi gyökerek hangsúlyozása húzódott meg. Összességében a dualitás elhalványulása a modell stratifikációs jellegét erősíti; Ránki leírásában a főváros társadalma lényegében felső, közép- és alsó osztályra tagolódott, s a hierarchikus építményt elsődlegesen a munkamegosztásban elfoglalt hely strukturálta. Ugyanakkor a csoportosítás az EGP szisztéma⁶ egyes elemeit is megelöl-

⁴ Uo. 616–617.

⁵ BEREND T. Iván–RÁNKI György: A magyar társadalom a két világháború között. In: Uő: *Gazdaság és társadalom*. Magvető, Budapest, 1974. 319–367.

⁶ Az EGP osztályismát részletesen lásd Robert ERIKSON–John H. GOLDTHORPE–Lucienne PORTOCARERO: Integrációs osztálymobilitás és a konvergenciatézis Anglia, Franciaország és Svédország példáján. In: *Társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: RÓBERT Péter. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998. 224. l. számú táblázat.

gezte; az uralkodó osztály ugyanis, összetételét tekintve, e séma felső szolgáltató osztályával egyezik meg, mely a nagyburzsoáziát, a nagyvállalati menedzsereket és a vezető közigazgatási hivatalnokokat egyaránt magába foglalja.

A szerző, kutatási célját követve, a kiválasztott szavazókörok társadalmi összetételének és szavazási eredményeinek összehasonlítását a Nyilaskeresztes Párt támogatottságának elemzésével kezdte. Az összevetést oly módon végezte el, hogy a körzeteket a szélsőjobbaldali vokok aránya alapján négy csoportba sorolta, majd megvizsgálta az egyes kategóriába tartozó egységek választóinak társadalmi szerkezetét. A két szociológiai változó közötti összefüggést, a korábbi évtizedek nyugati kutatóihoz hasonlóan, a keresztábra-elemzés módszerével próbálta feltárni.⁷ Úgy találta, hogy első közelítésben lineáris kapcsolat áll fenn a munkások és a szélsőjobbaldali vokok aránya között, hiszen azokban a körzetekben, melyekben a munkások a választók viszonylag csekély hányadát tették ki, a nyilasok általában gyengén szerepeltek, míg a proletárok által lakott szavazókörokben átlagon felüli eredményt értek el. Ráncik azonban azt is felismerte, hogy a szélsőjobbaldalt más társadalmi csoportok is támogathatták; négy szavazókörben ugyanis a nyilasok szavazati részese-dése érzékelhetően meghaladta a munkások arányát, s ezek közül háromban a közalkalmazottak, egyben pedig a kézművesek relatív túlsúlya érvényesült. Keresztábra-elemzései nyomán azonban mégsem állította, hogy ez utóbbi csoportokra a szélsőjobbaldal egyértelműen erős befolyást gyakorolt, mivel számos választási egységben mind a közalkalmazottak, mind a kisiparosok inkább más politikai erőket preferáltak. Ugyanakkor a nyilas szavazatok és a magánalkalmazottak, az értelmiségiek és az uralkodó osztálybeliek aránya között fordított korrelációt talált, ami arra utal, hogy a társadalmi stratifikáció lépcsőfokain felfelé haladva mégiscsak szűkült a szélsőjobbaldal bázisa.⁸

Az árnyaltabb megközelítés érdekében a szerző a négy meghatározó politikai erő szavazótáborának térbeli kapcsolatrendszerét is vizsgálta. Kimutatta, hogy szavazóköri szinten a liberális és a nyilaskeresztes teretek élesen elkülönültek egymástól, míg a konzervatív kormánypárt és a szélsőjobbaldal bázisainak területi eloszlása között sem pozitív, sem negatív összefüggés nem állt fenn. Elemzéséből az is kitűnik, hogy számos körzetben a szociáldemokraták és a nyilasok szavazataránya viszonylag szorosan kötődött egymáshoz, voltak azonban olyan választási egységek is, amelyekben a szélsőjobbaldal átlagon felüli teljesítménye gyenge baloldali eredménnyel társult.

⁷ Az elemzési módszerek változásairól lásd Paul NIEUWBEERTA: *The Democratic Class Struggle in Twenty Countries 1945–1990*. Thesis Publishers, Amsterdam 1995. 3–4., 9., 12–13., 16–17., 23. Nieuwbeerta az osztályhelyzet és a választói magatartás kapcsolatának kutatásában három, egymást követő generációt különböztetett meg, amelyek az alkalmazott mérési eljárások terén is eltértek egymástól. Az 1950-es években jelentkező első generációról megjegyezte, hogy annak tanulmányait a keresztábra-elemzés és a táblázatokban levő százalékok egyszerű vizsgálata jellemezte, míg a második generáció lineáris regressziós technikát, a harmadik pedig nem-lineáris log-odds hányadosokat alkalmazott.

⁸ RÁNCIK György: i. m. 618.

E bonyolult összefüggésrendszert egy olyan kereszt táblában foglalta össze, melyben a szavazóköröket az ipari munkásság részaránya alapján osztályozta, s az egyes kategóriákban külön vizsgálta a nyilasok, a szociáldemokraták és a liberálisok támogatottságát. A táblázat alapján megállapította, hogy azokban a körzetekben, amelyekben a munkások a választók viszonylag csekély részét képezték (arányuk nem érte el a tíz százalékot) a szociáldemokraták jelentéktelen bázissal rendelkeztek, miközben a szélsőjobboldal mögött viszonylag széles szavazótábor állt. Ebből az összefüggésből azt az alapvető jelentőségű következtetést vonta le, hogy a baloldal jórészt csak a munkások voksaira számíthatott, a nyilaskeresztesek viszont a proletariátuson kívül a közalkalmazottak, a kézművesek és a „lumpenelemek” körében is jelentős mennyiségű szavazatot gyűjtöttek. A szélsőjobboldalnak a munkásosztályra gyakorolt befolyását egyébként a szerző oly erőteljesnek vélte, hogy megítélése szerint a proletárszavazatok majdnem egyenlő arányban oszlottak meg a szociáldemokraták és a nyilasok között.⁹

A szerző ugyanakkor nemcsak a meghatározó jelentőségű pártok, hanem a politikai pólusok támogatottságát is elemezte. Ennek során a kormánypártot és a nyilaskereszteseket, illetőleg a liberálisokat és a szociáldemokratákat egy-egy blokkba vonta össze, s főként a három baloldali többségű körzet sajátosságait értékelte. Ezekben a munkások aránya viszonylag csekély volt, s a választók túlnyomó részét jómódú üzletemberek, kistulajdonosok, szabadfoglalkozású értelmiségiek és magánalkalmazottak alkották. A baloldal sikerét mindhárom szavazókörben a széles liberális szavazótábor biztosította, mely más választási egységekben szinte teljesen hiányzott. Korábbi állításait ezen összefüggéssel kiegészítve Ránki úgy érvelt, hogy az 1939. évi fővárosi választásokon a liberálisok nem találtak támogatókat a munkásság soraiban, a szociáldemokraták pedig a középosztályi és kispolgári területeken bizonyultak teljesen sikertelennek. A korabeli baloldal társadalmi bázisának teljes megosztottsága is szerepet játszott a másik pólus fölényes győzelmében, annak ellenére, hogy a munkások viszonylag csekély mértékben voksoltak a konzervatív kormánypártra.¹⁰

A pártbázisok és a politikai blokkok térbeli elrendeződésének áttekintését követően Ránki azt az alapvető jelentőségű politológiai kérdést is felvetette, hogy a nyilaskeresztes szavazók korábban milyen pártpreferenciákkal rendel-

⁹ Uo. 618–620. Ezt a megjegyzést Ránki azzal árnyalta, hogy „valószínűleg a munkásosztály rétegződésének részletesebb vizsgálata jobban megvilágíthatná szavazatainak a nyilasok és a szociáldemokraták közti megosztását. Pillanatnyilag azonban nem állapíthatunk meg mást, mint azt, hogy a hagyományos munkáslakta területeken a két párt közti arány a munkáspártnak jobban kedvezett, mint az új ipari körzetekben.” Uo. 620.

¹⁰ Ránki álláspontját a másik pólus szemszögéből közelítve is megfogalmazta. Véleménye szerint „a jobboldali pártok két okból voltak képesek megnyerni Budapesten a választásokat: 1. azért, mert a nyilaskeresztes párt képes volt jelentős támogatást, ha nem is többséget szerezni a munkásosztályon belül; 2. és azért, mert a nyilas párt ezen túlmenően közel tudott férkőzni a lakosság majdnem minden rétegéhez. (Érthető okokból ez a zsidó vallású lakosságra nem vonatkozott.) Ezáltal a kormánypárt és kereszténypárt korábbi koalícióját felerősítette és a jobboldal befolyását új társadalmi rétegekre terjesztette ki.” Uo. 621.

keztek. Az 1935. évi választásokon ugyanis a szélsőjobboldal a fővárosban minimális, 0,6 százalékos támogatottságot élvezett, s így 1939-es hívei túlnyomó többsége új szavazó volt, vagy más pártoktól áramlott át. Empirikus felvételek hiányában Ránki csak hipotéziseket fogalmazhatott meg. Úgy vélte, hogy a szélsőjobboldal részben a meggyengült Keresztény Párttól, részben a szociáldemokratáktól szerezhetett szavazókat; előbbieket a nyilaskeresztesek közalkalmazotti és kispolgári, utóbbiak munkásbázisát alkothatták. Tesztelte azt a korabeli vélekedést is, hogy a fiatal szavazók előnyben részesítették a nyilaskeresztes pártot, a szakirodalomban közismert generációs tételt azonban nem tudta új adatokkal és érvekkel alátámasztani.¹¹

Kutatási eredményeit a szerző korlátozott érvényűnek tekintette, hangsúlyozva, hogy a szavazói viselkedést a társadalmi struktúrában elfoglalt hely mellett számos más tényező is befolyásolja. Ezek közül különös jelentőséget tulajdonított a vallási és etnikai hovatartozásnak, amit elsősorban a két világháború közötti időszak antiszemita kormánypolitikájával magyarázott. Úgy találta, hogy a zsidó tőkésnek mindenekelőtt a sajátos belpolitikai viszonyok miatt szavaztak a konzervatívok helyett inkább a liberálisokra, s részben a politikai diszkriminációra vezette vissza azt is, hogy a középosztály különböző rétegei elsődlegesen a Polgári Szabadságpártot támogatták, az első kispolgárság pedig esetleg a szociáldemokratákat is.¹²

A feltárt összefüggéseket Ránki azért is fenntartásokkal kezelte, mert a mintavétel következtében nem tudta összevetni az egyes közigazgatási kerületek társadalmi összetételét az ottani választási eredményekkel. Kiegészítő megoldásként egy olyan, 1940-ből származó statisztikai felmérést használt fel, mely a lakások főbérőinek foglalkozását kerületenként tartalmazta, s ennek alapján próbált az összes körzet szavazóinak viselkedéséről általánosabb képet kialakítani. Ugyanakkor világosan látta, hogy e megközelítés nem helyettesíti a szavazókörüli adatok átfogó feldolgozását, hiszen a Fővárosi Statisztikai Hivatal kategória-rendszere eltért saját felosztásától, s emellett a főbérőlk a választójogosultaknál szűkebb kört alkottak.¹³

Kerületi szintű vizsgálódásainak eredményeit összegezve a szerző nyomatékosan hangoztatta, hogy a liberális szavazótábor területileg erősen kon-

¹¹ Uo. 621–623. Azt a történeti irodalomban széles körben elterjedt feltételezést, hogy a szélsőjobboldalra elsősorban fiatal munkások voksoltak, az akkor hatályos választójogi szabályok is cáfolják. Az 1938. évi XIX. tc. szerint ugyanis listás választókerületekben a férfiak csupán 26., a nők pedig 30. (középiskolai végzettség esetén 26.) életévük betöltése után rendelkezhetnek választójoggal, amennyiben más törvényi kelleknek is megfeleltek. Az 1939. évi választásokon tehát csak azok vehettek részt, akik 1913. június 1. előtt születtek; e korcenzustól csak az értelmiségiek mentesültek. A fiatal generáció viszonylag alárendelt szerepét a tanulmány 622–623. oldalán található táblázatok is mutatják, amelyek szerint a III., az V., a VII. és a IX. kerületi körzetekben a 30 éven aluli szavazók aránya 5,6–11,5 % között mozgott. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a fiatal generáció politikai tapasztalatai az 1930-as évek végén is számottevően befolyásolták az új szavazók választói magatartását.

¹² Uo. 623.

¹³ 1940-ben a fővárosban 274 556 főbérőlt írtak össze, miközben 1939-ben 359 051 volt a választójogosultak száma. A főbérőlk területi megoszlásáról és társadalmi összetételéről lásd ILYEFALVI I. Lajos (szerk.): *Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve. XXVIII. évfolyam 1940.* I. m. 26–27.

centrálódott, szemben a szélsőjobboldali bázissal, mely minden közigazgatási egységben és társadalmi rétegben viszonylag széles körű támogatottságot élvezett. Vizsgálódásai nyomán azonban azt is jelezte, hogy a nyilaskeresztesek híveinek aránya kerületenként erőteljesen különbözőt egymástól. Úgy látta, hogy a párt elsősorban a szegényebb térségekben, a munkáskerületekben (Angyalföldön és Kőbányán), valamint a kisjövedelmű kispolgári közigazgatási egységekben (Ferencvárosban és Zuglóban) szerepelt sikeresebben, míg Budán, a felső és a felső-középosztály lakóhelyein, illetőleg a két gazdag pesti negyedben (a Belvárosban és a Lipótvárosban) kisebb befolyással rendelkezett. Röviden utalt arra is, hogy a nyilasok azokban a városrészekben átlagon aluli eredményt értek el, amelyekben jelentős volt a zsidóság aránya és a liberálisok hagyományosan széles szavazótáborra támaszkodhattak.¹⁴

Tanulmányának záró következtetését a szerző abban foglalta össze, hogy kutatási eredményei két szélsőséges felfogást cáfolnak. Az egyik szerint a nyilas mozgalom tipikusan a középosztály támogatását élvezte, míg a másik e szélsőjobboldali erő munkásjellegét hangoztatta. A társadalmi összetétel és a választási eredmények összevetése azonban Ránki szerint a Nyilaskeresztes Párt keverék jellegét bizonyította, ami meghatározó szerepet játszott abban, hogy a korábbi keresztényszocialista és katolikus pártoknál sokkal jobb eredményt ért el.¹⁵

¹⁴ RÁNKI György: i. m. 628–629. A cikkben közölt adatokkal ellentétben a kormánypárt összesen 200 szavazókörben győzött, melyek közül 81 Budán, 119 pedig Pesten volt. A Nyilaskeresztes Párt 18 budai és 49 pesti körzetben végzett az első helyen, míg a liberálisok 77 pesti választási egységben nyertek. A szociáldemokraták mindössze hat, négy észak-pesti és két dél-pesti körzetben jutottak relatív többséghez. A három fővárosi látszó választókerületet egyébként, Ránki adataival szemben, nem 320, hanem 350 szavazókörre osztották fel.

¹⁵ Uo. 629–630. A középosztály-elméletek nemzetközi irodalmából Ránki első helyen Seymour Martin Lipset-re hivatkozott, aki álláspontját széles körű összehasonlító elemzés nyomán fogalmazta meg. Gondolatmenetének kiindulópontja az, hogy „bizonyos körülmények fennállása esetén a kisvállalkozók olyan szélsőséges politikai mozgalmak felé fordulnak, mint amilyen a fasizmus vagy az antiparlamentáris populizmus [...] Ezek a mozgalmak részben ugyanazokat az igényeket elégítik ki, mint a konvencionálisabb liberális pártok; a kiforrott ipusztériális renden belül a középosztály rétegfeszültségeinek levezető szelepeiként működnek. De míg a liberálisok legitím társadalmi változtatások és reformok segítségével próbálnak megbirkózni a problémákkal [...], addig a fasizmus és a populizmus a problémákat az állam megszállása révén szándékozik megoldani, olyan irányba vezetve tovább az államügyeket, amely visszaállítja a régi középosztály gazdasági biztonságát és magas társadalmi pozícióját, ugyanakkor korlátozza a nagytőke és az erős munkásság hatalmát, illetve státusát.” (Seymour Martin LIPSET: *Homo politicus*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. 154–155.) Lipset állítását elsősorban választási és párttagsági adatokkal kívánta igazolni. „Ha igaz az, hogy a klasszikus fasizmus nagyrészt ugyanazokat a rétegeket vonzza, amelyek a liberalizmust is támogatják, akkor a liberalizmus korábbi támogatóinak kellett lenniük azoknak, akik később a náci támogatását biztosították. Egy pillantás a Német Birodalom 1928 és 1933 közötti terjedelmes választási statisztikájára megerősíteni látszik ezt a tételt [...] Ahogy a náci erősödtek, a német társadalom kevésbé hagyományhű elemeire – elsősorban a kisvállalkozói és a tisztviselői rétegekre – támaszkodó liberális burzsoá centumpártok teljesen szétesetek. 1928 és 1933 között ezek a pártok szavazataik majdnem 80 százalékát elveszítették, és az összes leadott szavazat rájuk eső hányada egynegyed részről 3 százalék alá csökkent.” A pártok közötti „elmozdulásokat feltáró egyik vizsgálat megállapítja, hogy a náci tényre a középosztály liberális pártjainak körében, a weimari köztársaság korábbi legszilárdabb támogatói körében volt a legnagyobb. Ezen pártok közül is elsősorban a kiskereskedők és kisiparosok reprezentáló Wirtschafspartei

A korábban ismeretlen forráson alapuló tanulmány keletkezésének időpontjában számos, újszerű állítást tartalmazott. A szerző, kutatási céljának megfelelően, mindenekelőtt a nyilas szavazótábor térképezte fel, valószínűsítve, hogy a szélsőjobboldal bázisa részben a munkásságból, részben a közalkalmazottakból, az alacsony jövedelmű kisiparosokból és a „lumpen elemekből” tevődött össze. Kimutatta azt is, hogy a liberális pártra elsősorban a tőkésék, a szabadfoglalkozású értelmiségiek és a magánalkalmazottak voksoltak, vagyis azok a társadalmi csoportok, amelyek legtávolabb álltak a szélsőjobboldaltól. Ránki viszonylag egyértelműen körülhatárolta a szociáldemokraták bázisát is, feltételezve, hogy a baloldal szavazótábora az 1930-as évek végén a (szervezett) munkásságra és talán egyes alsó kispolgári csoportokra korlátozódott. A kormánypárt híveinek társadalmi összetételét már jóval elnagyoltabban vázolta; cikkéből elsősorban az derül ki, hogy sem a burzsoázia, sem a munkásosztály nem támogatta e politikai erőt, s a szabadfoglalkozású értelmiségiek és a magánalkalmazottak is inkább más pártot preferáltak.

A feltárt összefüggések ugyanakkor azt is jelzik, hogy a szerző nem használta fel következetesen saját társadalmi struktúra modelljét. Ez különösen a proletariátus esetében szembetűnő, hiszen a tanulmány, egyetlen kereszt-táblától eltekintve, sem a nyilaskeresztes, sem a szociáldemokrata bázis vizsgálatakor nem különítette el egymástól a munkásság három csoportját. Ily módon homályban maradtak az ipari munkások, a kereskedelmi és a közlekedési alkalmazottak, valamint a (tévesen a proletariátusba sorolt) szolgálattevők szavazói viselkedése közötti különbségek, noha a struktúrákép felvázolásakor Ránki is utalt arra, hogy a fővárosban az állami szektor közlekedési dolgozói alkották a szélsőjobboldal egyik meghatározó bázisát. Nem elemezte szisztematikusan a kistulajdonosok és a közalkalmazottak választói magatartását sem, csupán azt hangsúlyozta, hogy egyes alcsoportjaik nyilas befolyás alá kerültek, míg a jobb módú, jórészt zsidó kispolgárok inkább a liberálisokat pártfogolták. Mellőzte a szerző a háztartásbeliek politikai beállítottságának vizsgálatát is, s arra sem tett kísérletet, hogy az egységesnek feltételezett uralkodó osztályon belül az alkategóriák többségének szavazói viselkedését bemutassa. Munkájának további hiányossága, hogy állításait kizárólag kereszt-tábla-elemzésekre építette, s így nem jutott matematikai statisztikai eszközökkel igazolt összefüggésekhez. A tanulmány szaktörténeti értékét ez talán nem csökkenti, szociológiai és politológiai nézőpontból azonban feltétlenül gyengíti érvelésének megalapozottságát.

---

szენvedte el a legsúlyosabb veszteséget.” (Uo. 158.) Emellett „a náci párt tagságának foglalkozásonkénti megoszlása 1933-ban azt mutatja, hogy a párt főleg a különböző városi középosztálybeli rétegekre támaszkodott, jórészt a magánvállalkozókra, akik a leginkább felülreprezentáltak voltak a mintában [...] A második leginkább felülreprezentált kategória – a háztartási alkalmazottak, valamint a nem mezőgazdasági üzemek családtag kiegészítői – ugyancsak a pártnak a kisvállalkozásokra ható vonzereje mellett tanúskodik, minthogy ezt a kategóriát elsősorban a családi tulajdonban levő kisvállalkozások kiegészítő alkalmazottai alkották.” Uo. 165.

2. A budapesti és a fővároskörnyéki választói magatartás kontinuitása

A témakör történettudományi feldolgozásának következő állomását Borsányi György 1989-ben megjelent tanulmánya jelentette, amely a budapesti munkásság 1922–1945 közötti választói magatartásával foglalkozott. A szerző alapvető kutatási célját azon tézis cáfolatában jelölte meg, amely szerint a szavazói viselkedést egyetlen tényező, az osztályhelyzet motiválja. Témaválasztása mindenekelőtt a proletariátus fogalmának körülhatárolását igényelte, amit forráskezelési nehézségekre hivatkozva az ipari munkásságra korlátozott, e társadalmi csoportot pedig az 1920. és az 1930. évi népszámlálások „ipari kereső” kategóriájával azonosította, mely „önálló” elnevezéssel a kisiparosokat és a tőkés üzemtulajdonosokat is magában foglalta. Megoldását azzal indokolta, hogy az „önálló” túlnyomó többségét az egyedül dolgozó kézműves munkások alkották, akiket néhány száz tőkés miatt nem hagyhatott figyelmen kívül. Ily módon a kistulajdonosokat is proletároknak tekintette, feltehetően azon az alapon, hogy jövedelmüket saját munkájuk révén szerezték.¹⁶

A vizsgálódás másik módszertani lépését a munkáskerületek meghatározása jelentette. Borsányi azokat a közigazgatási egységeket sorolta e kategóriába, amelyekben az ipari foglalkoztatottak aránya meghaladta a 40%-ot. A városhatáron belül hat ilyen kerületet talált, s emellett a vizsgálatba bevonta a fővároskörnyék öt legnagyobb települését is, arra hivatkozva, hogy e térséget a városmaggal együtt már akkor Nagy-Budapestnek nevezték.¹⁷ Ez utóbbi településeken az ipari népesség aránya mindenhol túllépte a keresők 50%-át, sőt Csepelen megközelítette a 80%-ot. Számításai szerint így módon mintegy 350 ezer ipari foglalkoztatott lakóhelyét tudta azonosítani, ám beleütközött abba a kérdésbe, hogy közülük hányan rendelkeztek választójoggal. Úgy vélte, hogy ez nem okoz különösebb problémát, mivel a törvényi változások ellenére a férfi munkások az egész időszakban választójogosultak voltak, ha legalább hat elemit végeztek, két éve egy helyben laktak és büntetlen előéletűnek minősültek. Ezért a választók körének meghatározására nem tett kísérletet, csupán megjegyezte, hogy Budapesten általában a lakosság 33–35%-a, a fővároskörnyéki körzetben pedig 28–30%-a vett részt a szavazásokon.¹⁸

A szerző az ipari munkásság szavazói viselkedését választásonként, kronologikus sorrendben értékelte. Ehhez a kiválasztott közigazgatási egységek szociáldemokrata voksainak számát és részarányát használta fel, melyeket a párt átlagos budapesti és fővároskörnyéki teljesítményével hasonlított

¹⁶ BORSÁNYI György: A budapesti munkások választási magatartása (1922–1945). *Valóság*, 1989/1. 87. Az írás részleteiben megjelent: GYÁNI Gábor: i. m. 525–540.

¹⁷ A szerző Óbuda, Józsefváros, Ferencváros, Kőbánya, Angyalföld és Zugló, valamint Pesterzsébet, Újpest, Kispest, Rákospalota és Csepel választási eredményeit elemezte.

¹⁸ Uo. 87–89.

össze. A baloldal támogatottságának mértéke szempontjából a kerületeket, illetőleg a településeket általában rangsorolta is, bemutatva a szociáldemokrácia meghatározó terepeinek erőssorrendjét. Elemzése során az egyes választások konkrét történelmi „miliójét” is jellemezte, leírva azokat az eseményeket, amelyek a munkásság szavazói viselkedését aktuálisan befolyásolhatták.

Borsányi az 1922. évi választások legfontosabb sajátosságának azt tartotta, hogy ez volt az első voksolás, amelyen a Magyarországi Szociáldemokrata Párt jelöltek állíthatott. Úgy vélte, hogy a vesztes forradalmak után a valódi törésvonal a baloldal és a hatalmon levő konzervatív politikai erők között húzódott, mégpedig egy olyan szituációban, melyben a szociáldemokraták egyedül léptek fel az ipari munkásság képviselőiben. A párt fővárosi teljesítményét a szerző várakozáson felülnek nevezte, hangsúlyozva, hogy a szociáldemokraták – Ferencváros kivételével – a munkáskerületekben budapesti átlaguknál jobb eredményt értek el, leggyengébben pedig az I. kerületben és a Belvárosban szerepeltek, ahol a legalacsonyabb volt az ipari keresők aránya. Emellett utalt arra, hogy e jellegzetesség a fővároskörnyéki választókerületben is érvényesült, hiszen a baloldal a két tisztviselőtelepen, Rákoshegyén és Rákosligetén maradt el leginkább átlagos teljesítményétől. Ezekből az adatokból, valamint a munkásokat különösen sújtó választójogi korlátozásokból azt a következtetést vonta le, hogy a szociáldemokraták a proletariátus abszolút többségének támogatását élvezték, s emellett jelentős számban szereztek nem munkás voksokat.¹⁹

Az 1926. évi választások történelmi körülményeit, a szakirodalomban széles körűen elterjedt nézethez hasonlóan, Borsányi szerint is alapvetően a konszolidációs politika sikere határozta meg. A szociáldemokraták pozíciójának gyengülését azonban nemcsak a gazdasági fellendüléssel magyarázta, hanem a baloldal és a liberális burzsoá párt fővárosi szövetségének kudarcával, illetőleg a Magyarországi Szocialista Munkáspárt fellépésével is, mely az MSZDP-től kívánt elhódítani munkásszavazókat. Röviden érintette az 1925-ben elfogadott új választójogi törvény jogkorlátozó rendelkezéseit is, melyek megítélése szerint szintén hozzájárultak a szociáldemokraták visszaeséséhez. Ugyanakkor jelezte, hogy a párt szavazótábora lényegében változatlan maradt, hiszen a baloldal ekkor is Angyalföldön, Kőbányán és Zuglóban támaszkodhatott a legszélesebb bázisra, leggyengébben pedig ismét az I. kerületben, illetőleg a Belvárosban szerepelt.²⁰

A világgazdasági válság időszakában lebonyolított 1931. évi választások eredményeit a szerző rendkívül szűkszavúan tárgyalta, s alig foglalkozott az 1935. évi szavazás adataival is, az újabb szociáldemokrata kudarc okait azonban részletesebben taglalta. Úgy látta, hogy a baloldal visszaesésének

¹⁹ Uo. 89. A szerző az általános érvényű következtetések összegzésekor visszatért erre az állítására, amit ott azzal kívánt igazolni, hogy 1922-ben „a szociáldemokrata szavazók száma szinte minden kerületben magasan felülmúlta a feltételezhető munkásszavazókat”. Uo. 97.

²⁰ Uo. 90.

hátterében elsődlegesen a német és az osztrák testvérpárt összeomlása, illetőleg a szociáldemokrácia felszámolására irányuló kormányzati politika hűzödött meg, amellyel szemben a vezetés az uralkodó osztály konzervatív csoportjától várt védelmet. Emellett mindkét választás esetében megjegyezte, hogy a párt ismét a budai kerületekben és a Belvárosban nyerte el legkevésbé a szavazók támogatását.²¹

Jóval behatóbban elemezte Borsányi a magyar politikai gondolkodásban kiemelkedő jelentőségűnek ítélt 1939. évi választásokat, melynek történelmi hátterét az „országgyarapítással”, a fegyverkezési program nyomán meginduló gazdasági fellendüléssel és a nyilaskeresztes mozgalom megerősödésével jellemezte. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a szélsőjobboldal befolyása alá vonta a munkásság új nemzedékét, amit nemcsak a német nemzetiszocialista munkáspolitikai „vívmányaival”, hanem a munkásosztály belső átrendeződési folyamatával is magyarázott. Úgy találta, hogy az SZDP változatlanul a 19. századi munkás típusára építette politikáját, miközben a fiatal generáció már a modern nagyüzem technikai feltételei között dolgozott. E történelmi körülmények miatt vizsgálódása a nyilaskeresztes és a szociáldemokrata szavazatok közötti arányra koncentráldott. Ránkihoz hasonlóan megállapította, hogy a szélsőjobboldal a munkáskerületekben jobb eredményeket ért el, mint más városrészekben, s arra is utalt, hogy a nyilasok Angyalföld kivételével a kiválasztott közigazgatási egységek mindegyikében fölényesen megelőzték a baloldalt. Külön kiemelte a hungaristák kiugró óbudai és kőbányai szereplését, ennek hátterét azonban nem világította meg. Ugyanakkor felismerte, hogy a szociáldemokraták támogatottsági rangsorában nem történt érdemi változás; a baloldal az általános szavazatvesztés közepette is a munkáskerületekben őrizte meg leginkább pozícióit, s leggyengébb teljesítményét továbbra is a gazdag budai negyedekben és a Belvárosban nyújtotta. Ezt az összefüggést sarkosan úgy fogalmazta meg, hogy egyetlen olyan nem munkás kerületet sem találhatunk, ahol a szociáldemokraták jobb eredményeket értek el, mint a hagyományos proletár negyedekben.

Víszonylag részletesen bemutatta a szerző a fővároskörnyéki választókerület településszintű adatait is. Jelezte, hogy e térségben mind a nyilaskeresztesek, mind a szociáldemokraták relatíve több szavazatot kaptak, mint Budapesten, döntően a hatalmon levő politikai erő terhére, ugyanakkor a hungaristák mindenhol megelőzték a baloldali pártot. Föleányüket azzal az adatsorral jellemezte, amely szerint a szociáldemokraták legjobb teljesítménye is elmaradt a nyilaskeresztesek leggyengébb eredményétől. Különös jelentőséget tulajdonított a szélsőjobboldal újpesti sikerének, ahol a Nyilaskeresztes Párt és a Nemzeti Front együttesen a voksok csaknem felét

²¹ Uo. 91–92. Az 1931. évi választási eredmények értékelésekor a szerző röviden kitért a fővároskörnyéki eredményekre is, megemlítve, hogy „40 százalék feletti arányt – Csepel mellett – Budafok és Csömör községekben ért el az MSZDP. A lista végén ismét Rákoshegy és Rákosliget áll, 15,2, illetve 7,7 százalékos eredménnyel.” Uo. 91.

megszerezte, s azt is hangsúlyozta, hogy ehhez hasonló támogatottsággal találkozhatunk Csömörön, Cinkotán és Nagytarcsán is. Arra is utalt, hogy a Nemzeti Front kizárólag az egyik tisztviselőtelegen, Rákosiigeten ért el számottevő eredményt, igazolva korábbi állítását, amely szerint e szélső-jobboldali párt elsősorban a középosztály bizalmát élvezte.

Elemzése során Borsányi úgy vélte, hogy a szociáldemokraták 1939. évi látványos kudarcát nem magyarázhatjuk a baloldali szavazókat sújtó jogfosztással. E nézettel szemben alapvető érve az volt, hogy a munkáskerületekben és az ipari népességű településeken az előző választáshoz képest nem csökkent, hanem nőtt a szavazók száma. A visszaesés okát a korábban már említett történelmi körülményekben látta, melyek hatására a munkásság jelentős része szélsőjobboldali befolyás alá került.²²

Kilépve a két világháború közötti időszakból, a szerző vizsgálódását az 1945. évi választásokra is kiterjesztette. Ennek legjellemzőbb vonását a történelmi államisággal szakító korszak- és rendszerváltásban látta, mely a politikai struktúra gyökeres átalakulásával járt együtt. Elemzését ezért arra a közismert tényre alapozta, hogy a Horthy-korszak pártjai közül csupán a kisgazdák és a szociáldemokraták működhettek tovább, miközben a kommunisták kiléphettek az illegalitásból és meghatározó politikai szereplővé váltak. Ily módon nemcsak a munkásság szavazói viselkedését kutatta, hanem a spektrum jobbszélére sodródott Független Kisgazdapárt bázisának összetételét is jellemezte. A korabeli vélekedéseket követve feltételezte, hogy a konzervatív és a szélsőjobboldali beállítottságú választók – más párt híján – a kisgazdákra voksoltak, ami azonban nem jelentette azt, hogy híveik többsége e körökből származott. A munkáspártok szavazótáborának vizsgálatakor mindenekelőtt azt hangoztatta, hogy a munkáskerületekben (Angyalföld és Kőbánya kivételével) mind a szociáldemokraták, mind a kommunisták fővárosi átlaguknál gyengébben szerepeltek. Az V., a VI. és a VII. kerületben viszont mindkét politikai erő kiugró eredményt ért el, amit Borsányi elsősorban e közigazgatási egységek zsidó lakosságának magas arányával magyarázott. Úgy találta, hogy a német megszállás és a nyilas uralom után a fővárosi zsidóság nagy része – köztük a felső-középosztály számos tagja is – a munkáspártok támogatójává vált, remélve, hogy e politikai erők megakadályozzák az antiszemita kurzus újjáéledését. Ez az új jelenség azonban nem változtatott gyökeresen a pártpreferenciák hagyományos térbeli megoszlásán; a szerző jelezte, hogy a baloldal továbbra is a gazdag budai kerületekben és a Belvárosban támaszkodhatott a legszűkebb bázisra, ahol a kisgazdák 70 százalék körüli teljesítményt nyújtottak.

Az 1945. évi választások elemzésekor a szerző azzal a ténnyel is szembe-sült, hogy az általános európai balratolódás és a hazai rendszerváltás idején

²² Uo. 92–94. A szerző ugyanakkor a szélsőjobboldalnak a munkásságra gyakorolt hatását átmenetinek tekintette. „A későbbi események vizsgálata azt is kétségtelenné teszi, hogy ez a befolyás nem tartott sokáig (Lackó Miklós kutatásai szerint 1940 végén következett be a nyilas mozgalom nagyméretű hanyatlása).” Uo. 94.

a két munkáspárt szavazati részesedése Budapesten és a főváros környékén egyaránt elmaradt a szociáldemokraták 1922. évi támogatottságától. Ezt nem az 1930-as évek végének nyilas térnyerésével, hanem a szovjet hadsereg részéről elkövetett atrocitásokkal magyarázta, arra hivatkozva, hogy a szélső-jobboldal bőséges alkalmat szolgáltatott a választóknak a kiábrándulásra.

A munkásság szavazói viselkedését értelmezve Borsányi azt a kérdést is feltette, hogy a meghatározó jelentőségű proletár kerületekben a kommunisták miként közelíthették meg a több évtizedes tradíciókra támaszkodó szociáldemokraták eredményeit. A választ egyrészt az illegális munka hatékony kádernevelő szerepében, másrészt a szociáldemokrata mozgalmon belül létrejött látens kommunista pártban találta meg, s annak is jelentőséget tulajdonított, hogy e politikai erő a jövő ígéretként magához vonzhatta a választókat. Mindezek hatására az MKP a fővárosban több mint 100 ezres szavazótáborral rendelkezett, elnyerve a voksok csaknem egyötödét.²³

Az egyes választások elemzése során feltárt összefüggéseket Borsányi hat tézisben foglalta össze. Első állítása az volt, hogy a munkások nem feltétlenül és nem mindig szavaznak munkáspártra, amit valamennyi voksolás esetében bizonyítottnak vélt. Úgy látta, hogy Óbudán, a Ferencvárosban, Rákospalotán és Kispesten a baloldal sokkal gyengébben szerepelt a társadalmi összetétel alapján várható eredménynél, s ezt azzal indokolta, hogy e kerületekben, illetőleg településeken a választói magatartást elsődlegesen nem az osztályhelyzet, hanem számos más tényező (például a nemzetiségi vagy vallási hovatartozás, a helyi vezetők megítélése, egy megoldatlan kommunális probléma vagy egy gyári kolónia ellátottsága) alakította. Második tézise szerint a munkáspártra nemcsak munkások voksolhatnak, hiszen 1922-ben a szociáldemokrata szavazatok száma szinte minden kerületben meghaladta a munkásszavazókat, s 1945-ben sem kizárólag a társadalmi struktúrában elfoglalt hely motiválta a baloldali erőket támogatását. Összegzésének harmadik pontjában a szerző azt tárgyalta, hogy a munkásosztály heterogenitása miként alakítja a választói magatartást. Megkülönböztette egymástól a Pest-környéki kertvárosok „befutott” második-harmadik generációs munkásait, az angyalföldi körfolyosós bércaszárnyák nehéz körülmények között élő, ám sajátos kohéziós erővel rendelkező proletár tömegeit, valamint a józsefvárosi és kőbányai nyomornegyedek lakóit, akik már alig határolhatók el a „lumpenproletariátustól”. Külön típusként jellemezte a gyári kolóniák munkásait, megjegyezve, hogy a korabeli viszonyokhoz képest kiváltságos helyzetet élveztek. Az egyes csoportok szavazói viselkedésének sajátosságait azonban nem elemezte, csupán sugallta, hogy az első két kategóriába tartozók nagyobb arányban voksoltak a munkáspártokra.

Negyedik tézisében Borsányi azt az alapvető jelentőségű állítást fogalmazta meg, hogy a választói magatartás ingadozásai ellenére a szavazatok térbeli

²³ Uo. 94–97.

megoszlásában sajátos folytonosság érvényesült. Ezt annak alapján ismerte fel, hogy az egyes kerületek és települések baloldali erősorrendje a vizsgált negyedszázad alatt alig változott, noha a munkáspárt(ok)ra leadott voksok abszolút száma és százalékaránya választásról választásra érzékelhetően módosult. Kimutatta, hogy a munkáskerületek rangsorában Angyalföld mindig az első, Ferencváros pedig az utolsó helyet foglalta el, a fővároskörnyéken pedig a szociáldemokraták mindvégig Pestszenterzsébeten és Csepelen szerepeltek legsikeresebben, s relatíve Rákospalotán kapták a legkevesebb voksot. Azt is feltárta, hogy a fővárosban a baloldal mindig Buda előkelő negyedeiben, Lágymányoson és a Belvárosban élvezte legkevésbé a választók bizalmát, hiszen ezek a városrészek a kormányhű úri középosztály terpei voltak. Ennek alapján nem találta véletlennek, hogy e közigazgatási egységekben a nyilaskeresztes áttörés elmaradt, s azt sem, hogy 1945-ben e térségekben mindenhol a kisgazdák győztek.

Ötödik állítását a szerző a szociáldemokrata és a kommunista mozgalom bázisáról fogalmazta meg. Úgy látta, hogy a két párt aktivistái, funkcionáriusai és szavazói ugyanazokból a társadalmi csoportoktól kerültek ki, amit megítélése szerint közvetlenül az 1945 évi választási eredmények bizonyítottak, közvetve pedig az a rendőrségi nyilvántartásokból ismert tény, hogy az illegális KMP tagságának társadalmi összetétele egybeesett a legális MSZDP-ével. Borsányi ugyanakkor korábbi kutatásai és a munkásság szavazói viselkedésének elemzése nyomán elvetett két közkeletű vélekedést. Nem tartotta bizonyíthatónak azt az állítást, hogy a kommunisták elsősorban a proletariátus nyomorgó és ezért radikalizmusra inkább hajlamos csoportjaira támaszkodtak, míg a szociáldemokraták a viszonylag jómódú munkások politikai törekvéseit képviselték. Cáfolta a nyilaskeresztes és a kommunista mozgalom azonos bázisát valló felfogást is, hangoztatva, hogy a budapesti és a fővároskörnyéki választások tanúsága szerint a szélsőjobboldal a proletariátus fiatal, szervezetlen rétegeit vonta befolyása alá, a szocialisták és a kommunisták viszont a többgenerációs munkásságra támaszkodtak.

Végezetül, hatodik tézisként a szerző bírálta azt a vélekedést, amely közvetlen kapcsolatot tételezett fel a gazdasági helyzet alakulása és a munkásság politikai magatartása között. Érvként mindenekelőtt azt hozta fel, hogy 1926-ban és 1931-ben a szociáldemokraták közel azonos számú szavazatot kaptak, miközben kitört a világgazdasági válság, mely érzékelhetően csökkentette a munkásság életszínvonalát. Álláspontja szerint 1939-ben és 1945-ben sem az aktuális gazdasági helyzet befolyásolta alapvetően a proletariátus választói magatartását, hanem sokkal inkább az „országgyarapítás”, illetőleg a történelmi jelentőségű korszak- és rendszerváltás. Tanulmányát azzal a gondolattal zárta, hogy a gazdasági helyzet csupán egyik fontos, ám nem meghatározó tényezője a szavazói viselkedésnek.²⁴

²⁴ Uo. 97–99.

Borsányi nagy ívű, egész történelmi korszakot átfogó írása elsődlegesen nem az ipari munkásság szavazói viselkedését tárta fel, hanem a munkásmozgalom lüktetését, emelkedő és süllyedő korszakait mutatta be. A választói magatartás vizsgálata ehhez képest eszköznek látszik, mely viszonylag pontosan illusztrálja a szociáldemokrácia helyzetében bekövetkezett változásokat. A történelmi körülmények körvonalazására, illetőleg az átlagtól való eltérések és a baloldali erősorrendek elemzésére épülő tanulmány mégis úttörő jelentőségűnek tűnik a választáskutatásban. Feltehetően Borsányi ismerte fel először a hazai szakirodalomban a szavazói viselkedés történelmi kontinuitását, mely mindenekelőtt a pártpreferenciák térbeli megoszlásának folytonosságában nyilvánul meg. Ehhez képest az osztályhelyzet és a választói magatartás determinisztikus kapcsolatának megkérdőjelezése nem látszik újszerű elképzelésnek, hiszen ezt az összefüggést a szociológusok és a politológusok már régóta bírálták. Ráadásul a szavazói viselkedést befolyásoló más tényezőkkel csak érintőlegesen foglalkozott; igazán meggyőzően csak azt a közismert tényt igazolta, hogy a vallási és etnikai hovatartozás (különösen a zsidó származás) a vizsgált korszakban erőteljesen befolyásolta a politikai beállítottságot. Jelentősek a munkásosztály heterogenitására vonatkozó megjegyzései is, ezekből azonban – mint korábban már említettük – nem vont le közvetlen következtetéseket.

A szerző két fontos társadalom- és politikatörténeti kérdésben is állást foglalt. Határozottan cáfolta a szociáldemokrata és a kommunista bázis eltérésére, illetőleg a kommunista és a nyilaskeresztes tábor azonosságára vonatkozó vélekedéseket. Első állítását az 1945. évi választási eredményekre és egy rendőrségi nyilvántartásra hivatkozva valamelyest igazolta, második tétele mellett azonban egyáltalán nem sorakoztatott fel meggyőző érveket. Elméletileg ugyan helytállónak tarthatjuk azt a feltételezést, hogy a nyilas és a kommunista mozgalom társadalmi alapzata számottevően különbözött egymástól, a politikai magatartás, s különösen a szavazói viselkedés leírása azonban nyilvánvalóan egzakta bizonyítást igényel.

A tanulmány hiányosságai főként a fogalmi és módszertani apparátusból fakadnak. Mindenekelőtt az ipari munkásság és az ipari keresők korábban már említett azonosítása vet fel alapvető problémákat, hiszen a saját munkájukból élő kisiparosok semmilyen struktúramodellben sem minősülhetnek proletárnak. E fogalmi tévedés következtében Borsányi valójában nemcsak az ipari munkások, hanem a legjelentősebb kistulajdonos-réteg választói magatartását is vizsgálta, mégpedig oly módon, hogy a két csoport beállítottságát nem tudta (és nem is kívánta) elkülönítetten elemezni. A két kategória összevonása a munkáskerületek illetőleg települések kiválasztását is megkérdőjelezi; lehetséges, hogy egy részükben inkább a kisiparosok meghatározó szerepe érvényesült. Emellett, Ránki cikkéhez hasonlóan, ez az írás sem használt matematikai statisztikai eszközöket, s így szociológiai és politológiai nézőpontból még bizonyítottnak látszó állításai is első közelítésnek minősülnek.

3. A politikatörténet-írás az egyes választásokról és a pártcsaládokról

Az egyes parlamenti választásokat feldolgozó történettudományi munkák is esetenként kísérletet tettek a pártok szavazóbázisának feltérképezésére. Ezek a tanulmányok empirikus módszereket nem alkalmaztak, hanem a köz- és politikatörténet-írás hagyományos eszközeivel írták le az egyes társadalmi csoportok választói magatartását. Kende János az 1926. évi választásokról szóló tanulmányában kifejtette, hogy 1922-ben a titkos választókerületekben a szavazati joggal rendelkező munkásokon kívül a szegényebb kispolgári tömegek jelentős része is a szociáldemokratákra voksolt, a liberális pártok mögött pedig azok a rétegek sorakoztak fel, amelyek ekkor még reménykedtek egy demokratikus kibontakozásban. Az ellenzék négy évvel későbbi visszaesését többek között azzal magyarázta, hogy a konszolidáció hatására a kormánypárt kiterjesztette befolyását a liberális szavazókra, s ennek nyomán a baloldal mind a pártok, mint a választók szintjén elszigetelődött. Kende úgy látta, hogy 1926-tól a szociáldemokrácia kizárólag a titkos kerületekben élő szervezett munkások pártjának működhetett, vagyis nem számíthatott többé kispolgári csoportok támogatására.²⁵

Borsányi György az 1931. évi választásokról írt tanulmányában az induló pártok jellemzésekor mutatta be az egyes politikai erők társadalmi bázisának sajátosságait. A szociáldemokratákat az ipari munkásság pártjának tekintette, amelyet jelentős kispolgári csoportok is támogattak, a Nemzeti Demokrata Pártot pedig a budapesti zsidó polgárság politikai képviselőjeként ábrázolta. Részletesen vizsgálta a másik liberális erő, a Nemzeti Szabadelvű Párt bázisát is, jelezve, hogy az szintén a kispolgári és a polgári rétegekre, illetőleg a szabadfoglalkozású értelmiségre támaszkodhatott. E megállapítást azonban azzal egészítette ki, hogy Rassay pártjának hívei nagyrészt a keresetény kisiparosokból és kiskereskedőkből, valamint orvosokból, ügyvédekéből és újságírókból kerültek ki és soraikban a bankigazgatókon és pénzembereken kívül magas rangú közalkalmazottakat és nyugalmazott állami tisztviselőket is találhatunk. A szerző azt is jelezte, hogy a Nemzeti Szabadelvű Párt viszonylag tekintélyes vidéki városi szavazótáborral is rendelkezett, sőt még módosabb paraszti rétegek is támogatták.²⁶

²⁵ „A kormány hatalmának meggingathatlansága, a bethleni politika vitathatatlan sikere, az a látszat, hogy Bethlen a lehetséges józan közepet képviseli az eredménytelenül izágáskodó baloldali ellenzék, illetve a még mindig fenyegető jobboldal között, megtette a hatását a választókra. Ebben a hangulatváltozásban nagy szerepe volt Bethlen 1926. őszi megnyilatkozásainak, az Egységes Párt szabadelvű, Kállay Tibor vezette szárnya aktivitásának és a disszidens liberálisok kampányszereplésének [...] A fővárosban és környékén az Egységes Párt a mérésinül meg nemcsak a konzervatív, hanem a liberális ellenzék korábbi támogatóinak szavazataival.” (Kende János: Egy túlnyert választás – 1926. In.: *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998*. Szerk.: Földes György–HUBAI László. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. 127.) Kende a szociáldemokraták elszigetelődését egyébként nemcsak a liberális tábor marginalizálódására vezette vissza, hanem a legitimitástámadás kudarcaira is, hiszen az 1922–1926 közötti parlamenti ciklusban e három politikai erő között esetenként akcióegység alakult ki.

²⁶ BORSÁNYI György: Válság és választás – 1931. In.: U. o. 134–135.

Az 1939. évi választásokat elemző tanulmányában Pintér István is kísérletet tett az egyes pártok társadalmi bázisának jellemzésére. Elfogadta azt a közismert állítást, hogy a liberálisokat elsősorban a fővárosi zsidó polgárság preferálta, míg a szociáldemokraták befolyása a szervezett munkásságra korlátozódott. Ugyanakkor jóval bonyolultabbnak látta a nyilaskeresztes szavazótábor összetételét; a szélsőjobboldal fővároskörnyéki sikerét ugyan jórészt a vidékről felköltözött munkásoknak tulajdonította, s a bányászcentrumok, valamint a szegényparaszti körzetek nyilas színezetét is jelezte, mégis elvetette azt a nézetet, amely szerint a hungaristák bázisa alapvetően az ipari és az agrárproletariátus volt. Értékelésében Ránkinak a nyilaskeresztes mozgalom keverék jellegét hangsúlyozó felfogását követte, utalva e politikai erő középosztályi hátterére is. Kortársi vélekedésekhez csatlakozva Pintér a német nemzetiségűek egy részének szélsőjobboldali beállítottságára is felfigyelt, hangsúlyozva, hogy az etnikai összetétel a főváros környékén és a Dunántúlon is jelentős mértékben hozzájárult a hungaristák előretöréséhez.²⁷

Sajátos szempönből, a pártcsaládok oldaláról vizsgálta a politikai erők szavazótáborát, s így közvetve a választói magatartást Hubai László tanulmánya. A közkeletű vélekedéseknek megfelelően a konzervatív-nacionalista pártok bázisát a (nemzeti) középosztályban, az agrárpártokét a birtokos parasztságban, a liberálisokét a városi kispolgárságban találta meg, míg a szociáldemokraták és a kommunisták természetes közegének a munkásságot tekintette. Állításait azonban árnyaltan fogalmazta meg, jelezve, hogy sajátos körülmények között mind a kispagzdák, mind a munkáspártok jelentősen kiterjesztették befolyásukat. Történelmi dinamikájában elemezte a szélsőjobboldal bázisát is; az 1920-as évek fajvédő irányzatának szavazótáborát a vesztes középosztályban, a kispolgárságban és a „repatriáltakban” látta, a nemzetiszocialistákét pedig a társadalom szinte minden rétegéből kikerülő elégedetlennel azonosította. Ugyanakkor a politikai katolicizmus esetében csupán arra utalt, hogy ez a pártcsalád különösen a Nyugat-Dunántúlon élvezett széles körű támogatottságot és a két világháború között inkább a városokban, míg 1947-ben a falvakban ért el jobb eredményt.²⁸

Hubai az egyes társadalmi csoportok szavazói viselkedéséről vallott nézeteit empirikusan nem támasztotta alá, a pártcsaládok támogatottságának mértékét és folyamatosságát viszont aggregát adatok alapján értékelte. Kimutatta, hogy a két világháború között a nemzeti konzervatívok támogatottsága országosan a 40–50%-os sávban helyezkedett el, miközben más politikai erőké számottevően ingadozott. A titkos kerületekben viszont úgy találta, hogy 1922 után az 1930-as évek közepéig a pártok viszonylag stabil támogatottsággal rendelkeztek, s csupán 1939-ben, a szélsőjobboldal előretörése

²⁷ PINTÉR István: A kényszerpályára szavazó ország – 1939. In.: Uo. 200–205. A szerző a német nemzetiségű választók szavazói viselkedésének jellemzésekor a *Magyar Nemzet* cikkeire is hivatkozott, amelyek szerint a Dunántúlon a nagyszámú német lakosság is magyarozza a nyilasok és más szélsőséges erők sikerét. (Uo. 203.) Az említett cikkek a *Magyar Nemzet* 1939. június 4-i és 6-i számában jelentek meg.

²⁸ HUBAI László: i. m. 51–53., 56–63.

következtében zajlott le jelentősebb változás. Ily módon szélesebb körben is bizonyította a választói magatartás bizonyos fokú kontinuitását, amit Borsányi Budapest és a fővároskörnyék esetében már korábban felismert.²⁹

II. A választói magatartás hosszú távú dinamikájának vizsgálata

Történeti adatsorok és Ránki tanulmánya alapján 1997-ben már kísérletet tettünk a társadalmi struktúrában elfoglalt hely és a szavazói viselkedés kapcsolatának leírására, illetőleg a főváros választási térképének megrajzolására. Vizsgálódásunk során, mely elsődlegesen a rendszerváltás utáni választói magatartás történelmi meghatározottságának elemzésére irányult, választókerületi, közigazgatási kerületi és azokon belüli alkörzeti aggregátumokat használtunk fel, sőt az 1939. évi politikai tagoltság jellemzéséhez szavazóköri eredmények is rendelkezésünkre álltak. Alapvető módszerként – Borsányihoz hasonlóan – a kerületi erősortrendeket és az átlagolt való értékeket értékeltük, a szavazói viselkedés stabilitására vonatkozó állításainkat azonban matematikai statisztikai úton, kétváltozós korrelációs együtthatók alkalmazásával is bizonyítani kívántuk.³⁰

Aggregát adataink alapján mindenekelőtt azt mutattuk ki, hogy a három fővárosi listás választókerület, Buda, Északpest és Délpest politikai tagozódása már a bethleni konszolidáció kezdetén, 1922-ben gyökeresen eltért egymástól, s e különbségek a korszak végéig, sőt lényegében napjainkig fennmaradtak. A budai körzetben töretlenül a konzervatív erők túlsúlya érvényesült, Északpest a liberális és a baloldali pólus fellegvárának bizonyult, míg a délpesti szavazatok megoszlottak a jobboldal és a szociáldemokrácia között. Ránki cikke nyomán úgy láttuk, hogy e jellegzetességeket elsődlegesen a három térség eltérő társadalmi összetételével magyarázhatjuk. Mivel elemzésünk alapvetően Ránki tanulmányának adataira támaszkodott, az osztályfogalom kérdéskörével nem foglalkoztunk, hanem a szerző struktúra-modelljét vettük át. Az egyes kerületek társadalmi szerkezetét és választási

²⁹ Uo. 65–67. A szerző aggregát adatok alapján arra is felhívta a figyelmet, hogy a folyamatoságot részben a második világháború után is kimutathatjuk. A konzervatív nacionalista pártok esetében megjegyezte, hogy „1947-ben a Magyar Függetlenségi Párt nagyvárosi eredményeinek aránya megközelítette a két világháború közötti támogatottságot, miközben a választójogosultak száma csaknem kétszeresére nőtt. A megyékben tapasztalható támogatottság a városokban csak a fele volt, jelezve, hogy a második világháború után az úri középosztály visszaépülésére vidéken csak korlátozott társadalmi lehetőségek voltak.” (Uo. 55.) Hasonló jelenséget írt le a keresztény pártcsalád szavazótáborának jellemzésekor is, hangsúlyozva, hogy 1947-ben „újraépült a bázis, a Demokrata Néppárt a választásokon a második legnagyobb párt lett: 17%-os támogatottsága csaknem azonos a Bethlen-korszakban elért voksolási aránnyal”. (Uo. 56.) Ezzel szemben „a második világháború után a liberális erők újraépülése a városokban sem sikerült, s nem csupán a zsidó polgárság háborús embervesztése miatt. A kispolgárság és a hivatalnokréteg inkább a Szociáldemokrata Párt, vagy éppen a polgári összefogást aktuálisan megtestesítő Független Kisgazdapárt felé fordult.” (Uo. 61.)

³⁰ WIENER György: A választói magatartás történelmi meghatározottsága és dinamikája. In.: *Két választás között*. Szerk.: STUMPF István. Századvég Kiadó, Budapest, 1997. 145–182.

eredményeit összefoglaló rövid táblázatokból azt a következtetést vontuk le, hogy a gazdag budai kerületek keresztény nemzeti szavazótáborra jórészt a legitimista érzelmű arisztokráciából, a nagyburzsoáziából és a kurzust támogató keresztény középosztályi csoportokból, döntően közalkalmazottakból tevődött össze. Ránki táblázatai nyomán azt is kimutattuk, hogy az északpesti liberális választók jórészt a felső középosztályból, a magasabb jövedelmű magánalkalmazottakból és a szabadfoglalkozású értelmiségiekből kerültek ki, s emellett a kiskereskedők és a kereskedelmi alkalmazottak, valamint a kisiparosok egy része is e pólusra voksolt. A térség szociáldemokrata szavazóit elsődlegesen a szakképzett munkásokban és a rosszul fizetett magánalkalmazottakban találtuk meg, ám egyes kispolgári és értelmiségi csoportokról is feltételeztük, hogy a baloldalt támogatták. Jólal bizonytalanabban értékeltük a délpesti választókerület jellegzetességeit. A rendelkezésünkre álló adatok alapján csak azt állítottuk, hogy az ingadozók széles tömegét jórészt a kisjövedelmű kisiparosok és a szakképzetlen munkások alkották, a liberálisok gyenge szereplését pedig elsősorban a konzolidált kiskereskedői réteg hiányával, illetőleg a zsidó lakosság viszonylag alacsony arányával magyaráztuk.³¹

A két világháború közötti választási térkép értelmezéséhez városszociológiai kereteket is kerestünk. Úgy véltük, hogy a konzervatív pólus túlsúlya elsősorban a pesti és a budai oldal történelmi városmagjában, a Belvárosban és az I. kerületben érvényesült, ahol a lakosság jelentős részét az arisztokrácia és a keresztény középosztály, illetőleg az egykori patricius- és céhpolgárság leszármazottai alkották. A többi bel-budai városnegyed és a lassan benépesülő hegyvidék társadalmi összetételét is hasonlóan láttuk, ám megjegyeztük, hogy e térségek külvárosi perifériáin szociáldemokrata munkásszavazók is megjelentek. A pesti Belvárost körülvevő gyűrű északi és középső részét a felső-középosztályhoz tartozó gyárosok, a középburzsoázia gerincét alkotó kereskedelmi vállalkozók, valamint a szabadfoglalkozású értelmiségiek lakhelyeként írtuk le, mely a 19. század utolsó és a 20. század első évtizedeiben népesült be. Ránki előbb már említett táblázatai és L. Nagy Zsuzsa 1976-ban publikált tanulmánya nyomán jeleztük, hogy e társadalmi csoportok elsősorban Lipót- és Újlipótvárosban, valamint a VI. kerület Nagykörúton belüli városnegyedében laktak, s döntő többségük a polgári liberális felfogást követte, amit társadalmi státuszuk mellett jó részük zsidó származása is motivált.³² Felismertük azt is, hogy a városközpontból kifelé haladva szinte töretlenül nőtt a szociáldemokraták befolyása, mégpedig nemcsak az északpesti, hanem a délpesti választókerületben is. Feltételeztük, hogy Külső-Terézvárosban és a VII. kerületben a magasabb jövedelmű kisiparosok és a konzolidált kiskereskedők, valamint a magánalkalmazottak egy része a baloldalra voksolt, Angyalföldön, Kőbányán, valamint Külső-József- és

³¹ Uo. 147–148.

³² L. Nagy Zsuzsa: A liberális polgári ellenzék pártjai és szervezetei (1919–1944). *Történelmi Szemle*, 1976/3. 335–360.

Külső-Ferencvárosban pedig a szociáldemokrata bázist döntően a munkássággal azonosítottuk. Láttuk azonban, hogy Délpest kevésbé képzett munkásai már 1922-ben is részben a konzervatív pólusra, döntően a keresztényszocialistákra szavaztak, s így az általánosan elterjedt vélekedésnek megfelelően a baloldal meghatározó terepének Angyalföldet tekintettük.³³

A városszerkezet klasszikus politikai tagoltságát a szélsőjobboldal 1939. évi térnyerése valamelyest módosította. Ránki elemzései és táblázatai nyomán kimutattuk, hogy a szociáldemokrácia – Angyalföld kivételével – erősebbé vált a városcentrumot övező gyűrűben, mint a külvárosokban, a hagyományos jobboldal támogattságának térbeli különbségei valamelyest mérséklődtek, a szélsőjobboldal pedig Délpesten és Budán megközelítően azonos mértékben nyert teret. A nyilaskeresztesek és a Nemzeti Front társadalmi bázisát, Ránkit követve, a szakképzetlen-szervezetlen munkásokban, az alacsony jövedelmű kisiparosokban és a keresztény középosztályban véltük felfedezni, megjegyezve, hogy egyes arisztokrata és nagytőkés érdekcsoportok sem zárkóztak el a hungaristáktól.³⁴

A főváros két világháború közötti választási térképének stabilitását a kétváltozós korrelációs hányadosok egyértelműen igazolták. A korszak első és utolsó listás szavazásának eredményei között a jobboldalon 0.96, a liberális póluson 0.94, a szociáldemokratán pedig 0.83 volt az együttható, s mindhárom 99,9 százalékos valószínűségi szinten bizonyult szignifikánsnak. Még szorosabb összefüggéseket mutathattunk ki akkor, amikor az egymáshoz időben közelebbi választásokat vizsgáltuk; így például az 1926. és 1939. évi választási eredmények területi megoszlása között a konzervatív póluson 0.97, a liberálison 0.96, míg a baloldalin 0.88 erősségű kapcsolat állt fenn.³⁵

Ránki kereszt tábla-elemzései és a szavazói viselkedés területi folytonosságát igazoló korrelációs hányadosok egyaránt azt jelzik, hogy a vizsgált időszakban a társadalmi struktúrában elfoglalt hely meghatározó befolyást gyakorolt a választói magatartásra. Empirikus bizonyítékaink azonban nem adtak választ arra a kérdésre, hogy mely társadalmi csoportok támogatták szignifikánsan az egyes politikai erőket. A pontos összefüggések feltárását egyfelől a struktúramodell körüli bizonytalanságok, másfelől a kereszt táblákra korlátozódó módszertani megoldások akadályozták. Nehezítette az állítások megfogalmazását és bizonyítását a korabeli empirikus felvételek hiánya is, amelyeket az aggregát adatok csak korlátozottan helyettesíthettek.

³³ WIENER György: i. m. 150. Cikkünkben arra is utaltunk, hogy 1922-ben az angyalföldi „Véső utcai szavazókörben az MSZDP a voksok 80,2%-át nyerte el, s a párt részesedése két másik körzetben is meghaladta a 75%-ot. Ilyen mértékű támogatottságot a másik két pólus – egyetlen szavazókörtől eltekintve – sehol sem élvezett. A kivétel az I. kerületi Iskola téri körzet volt, ahol a választók 78,9%-a a keresztény nemzeti pártokra voksolt.” Uo.

³⁴ Uo. 152–154. Szintén Ránki tanulmánya alapján jeleztük, hogy „a nyilasok és a nemzeti szocialisták a hagyományos keresztény nemzeti erők és a szociáldemokraták pozícióit egyaránt meggyengítették”, ami „világosan kitűnik abból, hogy a budai választókerületben a négy pártra tagolódott hagyományos jobboldali pólus szavazati részesedése 50% alatt maradt, a Nyilaskeresztes Párt pedig – noha csak egy %-kal – még a baloldal legerősebb fővárosi terepén, a XIII. kerületben is megelőzte az SZDP-t.” Uo. 153–154.

III. Az osztályhelyzet és a választói magatartás kapcsolatának vizsgálata

1. A kutatás forrásai és módszertana

Az osztályhelyzet és a választói magatartás kapcsolatának vizsgálatát jelenleg is csupán azokra a forrásokra építhetjük, melyeket 1976-ban megjelent tanulmányában Ránki is felhasznált. Bár Hubai László csaknem egy évtizedes kutatómunkájának eredményeként 1926-tól valamennyi választás esetében rendelkezésünkre állnak a szavazóköri bontású adatok, a választási egységek társadalmi összetételére vonatkozó információkat továbbra is kizárólag az 1942 végén elkészült névjegyzékből nyerhetünk. A népszámlálásokból származó társadalmi jelzőszámok, melyek más szociológiai változók (életkor, vallási és nemzetiségi hovatartozás stb.) hatásainak feltárásához jelentős segítséget nyújthatnak, igazán azért nem bővíthetjük forrásainkat, mert a korlátozott választójog – mint erre korábban már utaltunk – leginkább az osztály- és a rendi szerkezet esetében téríti el a lakosság és a választók összetételét egymástól. Akadályozza ezen adatbázis alkalmazását az is, hogy a jelzőszámok kizárólag számlálókörzeti, illetőleg településsoros és közigazgatási kerületi bontásban mutatják be a társadalmi összetételt, s így kizárják az értékes szavazóköri eredmények (az egyénekhez legközelebb álló aggregátumok) felhasználását. Az 1942 decemberéből származó választói névjegyzék hasznosítása is számos buktatót rejt magában, melyekre Ránki is felhívta a figyelmet. Ezek közül a legjelentősebb az, hogy az 1939. évi szavazás és az összeírás között három és fél év telt el, s így a dokumentum nem írhatja le pontosan a választásban részt vevők társadalmi összetételét. Az egyes szavazóköri jegyzőkönyvek (amelyek tartalmazzák a szavazáson megjelentek listáját is) és a névjegyzék összevetése nyomán azonban Ránki úgy találta, hogy az eltérés sehol sem haladta meg a tíz százalékot, s ezt még elfogadható hiányosságként értékelte. Nehezíti a forrás felhasználását az is, hogy a megjelölt foglalkozásból nem egyszer csak bizonytalanul vagy egyáltalán nem következethetünk a választójogosult tényleges társadalmi helyzetére, ami különösen akkor okoz gondot, ha elemzésünket egzakt osztályfogalomra, s nem egyszerűen a munkajelleg-csoportokra építjük. Emellett számos elírás, hibás megnevezés is megtévesztheti a kutatót; ezek korrigálására nyilvánvalóan korlátozottak a lehetőségeink.³⁶

Kutatási céljának megfelelően – mint erre korábban már utaltunk – Ránki elsősorban olyan szavazóköröket választott ki, melyekben a nyilaskeresztesek végeztek az első helyen. A közigazgatási egységenként kiválasztott egy-egy

³⁵ Uo. 154. Az 1922–1994 közötti időszak korrelációs együtthatóit részletesen lásd uo. 179–180. 9. sz. táblázat.

³⁶ RÁNKI György: i. m. 613–614. Ránki egyébként tévedett, amikor azt állította, hogy az egyes szavazóköri jegyzőkönyvek és a névjegyzék közötti eltérés sehol sem haladta meg a 10%-ot. Így például a vizsgálatunkba bevont újlipótvárosi 82/a. szavazókörben 1939-ben 653 érvényes voksot adtak le, az 1942 évi nyilvántartás azonban csak 453 nevet tartalmazott. A csökkenés mértéke több mint 30%, amit valószínűleg a második zsidótörvény következetes végrehajtása magyaráz.

körzet közül kilencben szélsőjobboldali, háromban liberális, kettőben pedig kormánypárti győzelem született, s így a 350 szavazókör helyett igazán csak a nyilas jellegűekből történt mintavétel. Vizsgálati tematikánk miatt e megoldást nyilvánvalóan nem alkalmazhattuk, rétegzett kiválasztásra mégis nyílt lehetőségünk. Ennek bázisát a főváros már többször említett szavazási térképe alkotta, melynek alapján a jobboldali, a liberális és a baloldali kerületeket viszonylag pontosan elhatárolhattuk egymástól. A rétegzett mintavétel keretében ezek közül a XII., az V. és a XIII. kerületet választottuk ki, melyek a három típust talán legjobban reprezentálják. E vizsgálati kört a Belvárossal egészítettük ki, azon az alapon, hogy a pesti városmagban a konzervatívok és a liberálisok egyaránt átlagon felüli támogatottsággal rendelkeztek, s így a mintába vegyes jellegű közigazgatási egység is bekerült. A kijelölt kerületeken belül aztán a véletlenszerű kiválasztás módszerével négy-négy körzetet emeltünk ki, amelyekben a társadalmi összetétel és a szavazási eredmények kapcsolatát matematikai statisztikai eszközökkel is értékeltük. Megoldásunk vitathatatlan előnye, hogy a legjellegzetesebb terepekre koncentrált, ugyanakkor figyelmen kívül hagyta a kevésbé markáns arculatú, részben ingadozó hajlamú választókkal rendelkező kerületeket, amelyek egy tisztán véletlenszerű kijelölés esetén bekerültek volna a mintába.

A matematikai statisztikai eszköztárból most is a kétváltozós korrelációs számítást használtuk fel. A választói magatartás sokváltozós szociológiai modellje ugyan inkább a lineáris regresszió alkalmazását igényli, mivel e módszer a különféle tényezők befolyásoló szerepét nem elszigetelten, hanem összhatásukat jelezve mutatja be. Forrásunk azonban, mint erre korábban már utaltunk, csupán a választójogosultak életkori, nemi és foglalkozási megoszlásáról nyújt tájékoztatást s így, más meghatározó változók ismerete nélkül, a regressziós analízis alkalmazásának feltételei lényegében hiányoznak.

A választók társadalmi összetételét elsődlegesen a marxi osztályelmélet alapján jellemeztük, felhasználva az 1930. évi népszámlálás alapján felvázolt osztály- és rendi struktúrát. A főváros sajátos helyzete és az elemzés megkönnyítése érdekében azonban számos kategóriát összevontunk, s így az alapstruktúra egyes elemein belül csupán néhány réteget különböztettünk meg. A munkásosztályt mindössze három csoportra, ipari proletariátusra, kereskedelmi és hitelintézeti fizikai dolgozókra, valamint magánhivatalnokokra bontottuk, az utóbbi körbe sorolva a nem tulajdonos vezető menedzsereket is. A burzsoáziát földbirtokosokra, kereskedelmi vállalkozókra és bankárookra, gyárosokra, illetőleg háztulajdonosokra tagoltuk, ám alacsony létszámuk és számarányuk miatt a tőkés osztályt többnyire egységes kategóriaként kezeltük. Négy csoportra osztottuk a felső szolgáltató rendet is, köztisztviselők, közlekedési és postai tisztek, tanárok és tanítók, valamint egyéb szolgálattevők között téve különbséget. Hasonlóan tagoltuk az alsó szolgáltató rendet is, ahol a közigazgatási altisztek, a közlekedés és a posta fizikai dolgozói, a háztartási alkalmazottak és az intézményi szolgák, valamint az egyéb csoportba soroltak alkottak egy-egy kategóriát. A kisértel-

melő középrenden belül a szokásos kisiparos, kiskereskedő és kisbirtokos felosztást használtuk, miközben a szabadfoglalkozású értelmiséget önálló struktúraelemnek tekintettük. Végezetül külön csoportokként kezeltük a háztartásbeli nőket, az ismeretlen háttérű nyugdíjasokat, valamint azokat, akiknek foglalkozását (gazdasági viszonyát) sem osztályba, sem rendbe nem tudtuk besorolni, illetőleg az ismeretlen volt.

2. A vizsgálatba bevont szavazókörök társadalmi összetétele és választási eredményei

A mintába bekerült szavazókörök vizsgálata megerősíti azt a feltételezést, hogy a XII. kerület társadalmi összetételét a felső szolgáltató rend relatív túlsúlya jellemezte, míg az V. kerület választóinak viszonylagos többségét a magántisztviselők és a szabadfoglalkozású értelmiségiek alkották. Igazolódott az a közismert állítás is, hogy Angyalföldön a szavazók többsége a proletariátushoz tartozott, míg az eredeti városmagban, a IV. kerületben a szolgálattevők és a szabadfoglalkozású értelmiségiek mellett a hagyományos kisártermelő középrendek is a lakosság meghatározó részét képezték. Ugyanakkor a mélyebb elemzés árnyaltabb képet rajzolt a vizsgált térségekről, jelezve, hogy az egyes kerületeken belül a szavazókörök társadalmi összetétele jelentősen eltérhetett egymástól.³⁷

XII. KERÜLET

A XII. kerületben a felső szolgáltató rend viszonylagos túlsúlya leginkább a 29/a. szavazókörzetben érvényesült, mely a 29/b. körzettel együtt a Kissvábhegy keleti lejtőjét fedte le. E választási egységben a szavazásra jogosultak csaknem 30%-át a köztisztviselők és a közalkalmazottak alkották, s ugyanilyen arányt képviseltek a háztartásbeli nők is, döntően állami hivatalnokok és tanárok feleségei. A második legnagyobb csoport, a proletariátus a választók 13,1%-át tette ki, s többségük magánalkalmazottként vállalt munkát. Az alsó szolgáltató rend a névjegyzékben szereplők 7,5%-át képezte, és 6%-ot ért el a szabadfoglalkozásúak aránya. Életformáját és képzettségét tekintve tehát a lakosság több mint kétötöde értelmiséginek minősült, miközben a fizikai munkát végző ipari és kereskedelmi proletárok, valamint altisztek és szolgák aránya épphogy túllépte a 10%-ot. Előkelő villanegyedjellege ellenére e szavazókörben burzsoákkal alig találkozhatunk s a vezető menedszerek (részvénytársasági igazgatók, cégvezetők stb.) is a választójogosultak töredékét képezték.

Hasonló vonások jellemezték a 29/b. szavazókör összetételét is, azzal az eltéréssel, hogy az üzleti szféra szereplői nagyobb súlyt képviseltek. E körzetben ugyanis a felső szolgáltató rend a választójogosultak csupán egynegyedét alkotta, a magántisztviselők és a szabadfoglalkozású értelmiségiek

³⁷ Az egyes szavazókörök társadalmi összetételének százalékos adatait a tanulmány végén található függelék tartalmazza.

együttes részesedése viszont megközelítette a 20%-ot. A tőkések és a kiskereskedők aránya is meghaladta a kerületi átlagot, ám az előbbi körbe túlnyomórészt nem üzemüket irányító vállalkozók, hanem földbirtokok tartoztak. E különbségek azonban nem változtatnak azon, hogy ezt körzetet is alapvetően a köztisztviselők és a közalkalmazottak relatív többsége jellemezte, amihez a háztartásbeli nők 30%-on felüli aránya társult.

A két szavazókör némileg eltérő társadalmi összetétele a választási eredményekben is megjelenik. A 29/a. körzetben a négy pártból álló konzervatív pólus a voksok 54,8%-át nyerte el, míg a szélsőjobboldal 27,7%-os, a Polgári Szabadságpárt pedig 15,5%-os támogatottságot élvezett. A másik választási egységben viszont a jobboldal csaknem 5%-kal gyengébb, 49,9%-os eredményt ért el, mely jóval a blokk kerületi átlaga alatt maradt. Ugyanakkor a liberális centrum, 18,1%-os szavazati részesedésével, legjobb kerületi teljesítményét nyújtotta, mely egyébként a pólus fővárosi szintű támogatottságának mértékét is meghaladta. A társadalmi szerkezet és a választási adatok összetevése már első közelítésben valószínűsíti, hogy a 29/a. szavazókörben a konzervatív pólus sikeresebb szereplését a felső szolgáltató rendbe tartozók, míg a 29/b. körzetben a liberálisok kiugró eredményét a magántisztviselők és a szabadfoglalkozású értelmiségiek magasabb aránya magyarázza. Jelentősebb eltérések hiányában viszont sem a szélsőjobboldali, sem a szociáldemokrata bázis összetételéről nem vonhatunk le következtetéseket, s természetesen arra a kérdésre sem kaphatunk választ, hogy az előbb nem említett csoportok mely politikai erőket preferáltak.

A mintába bekerült másik két XII. kerületi szavazókör osztály- és rendi szerkezete számottevően különbözött az eddig vizsgált választási egységek alapsztruktúrájától. A 26/a. körzetet, mely a 26/b. szavazókörrel együtt Kútvolgy és Virányos térségét fedte le, sajátos társadalmi összetétel jellemezte, amit alapvetően a területén található kórházzal, valamint Beszkárt-kolóniával magyarázhatunk. E két intézmény alkalmazottai, illetőleg lakói az összes szavazásra jogosult 54%-át tették ki, s így a választási egységben szükségszerűen a szolgáltatók túlsúlya érvényesült. A névjegyzékben szereplők 38%-a az alsó, 20,7%-a pedig a felső szolgáltató rendbe tartozott, s ez utóbbiak több mint fele orvosként vagy szerzetes nővérként dolgozott. Más társadalmi csoportok e körzetben csekély arányban fordultak elő, jelezve, hogy az 1940-es évek elején napjaink előkelő villanegyedei még alig népesültek be, illetőleg különféle, egymástól területileg nem szegregált osztályok és rendek lakhelyéül szolgáltak.

A 26/a. szavazókör sajátos társadalmi összetétele a körzet politikai tagoltságát is alapvetően eltérítette a kerületi átlagtól. A pólusok rangsorában, egyedülállóan a kerületben, a szélsőjobboldal végzett az első helyen; a Nyilas-kereszties Párt és a Nemzeti Front együttesen a voksok 47,1%-át szerezte meg, megelőzve a konzervatív pólust, mely a szavazatok 40,4%-ával rendelkezett. Kerületi átlaga felett szerepelt a szociáldemokrácia is, mely e közigazgatási egységben harmadik legjobb eredményét érte el. A társadalmi szerkezet és a választási adatok összevetéséből azonnal kitűnik, hogy a szélsőjobboldal

dal kiugró teljesítményét elsődlegesen az alsó szolgáltató rend relatív túlsúlya alapozta meg, s történelmi ismereteink nyomán azt is indokoltan feltételezhetjük, hogy a Beszkárt-alkalmazottak jelentős hányada a nyilaskeresztesekre voksolt. Összehasonlításunkból azonban más következtetést nem vonhatunk le; a baloldal kerületi szinten elfogadható teljesítménye ugyanis önmagában nem igazolja azt a vélekedést, hogy a nyilasok és a szociáldemokraták bázisai területileg egybeestek, hiszen a két politikai erő támogattsága közötti különbség csaknem elérte a 40%-ot.

Eltért a kerületi átlagtól a 26/b. szavazókör összetétele is. A felső szolgáltató rend ugyan e körzetben is a legnagyobb aktív csoportot alkotta, ám aránya alig haladta meg a magánalkalmazottakat is magába foglaló proletariátusét. A választójogosultak viszonylag jelentős hányadát tették ki az alsó szolgáltatók és a kisárutermelők is, megerősítve előbbi állításunkat, amely szerint a II. világháború előtt a hegyvidéki térségek többsége még nem vált előkelő villanegyeddé. Különösen a kisiparosok számottevő aránya jelzi, hogy e városrészben a hagyományos foglalkozási szerkezet fennmaradt, miközben az új szakmák képviselői (például szerelők és műszerészek) is megjelentek.

A szavazókör bizonyos fokig a politikai tagoltság szempontjából is mutat sajátos vonásokat. A konzervatív pólus, 2%-kal elmaradva kerületi átlagától, 52,7%-os támogatottsággal rendelkezett, míg a szélsőjobboldal a voksok 30,7, a liberális centrum pedig 10,9%-át szerezte meg. Viszonylag sikeresen szerepeltek a szociáldemokraták, hiszen e körzetben második legjobb kerületi eredményüket érték el. Mindezt első közelítésben a felső szolgáltató rend alacsonyabb és a proletariátus magasabb részarányára vezethetjük vissza, az adatok összehasonlításából azonban empirikusan védhető következtetéseket nem vonhatunk le.

V. KERÜLET (LIPÓTVÁROS ÉS ÚJLIPÓTVÁROS)

A liberális polgárság fellegráráként számon tartott V. kerület is sajátos belső tagoltsággal rendelkezett. Szavazóköri adataink azt mutatják, hogy délről észak felé haladva a Polgári Szabadságpárt támogatottsága általában növekedett, s így a liberális centrum a mostani XIII. kerülethez tartozó Újlipótvárosban támaszkodhatott a legszélesebb bázisra. Mintánkban e városnegyed a 82/a. és a 82/b. körzetek reprezentálják, melyek a térség legdélibb sávját fedték le.

A 82/a. szavazókörben a választójogosultak két legnagyobb csoportját a magántisztviselők és a felső szolgáltató rend tagjai alkották. Előbbiek a névjegyzékben szereplők 18,5, utóbbiak 17,0%-át tették ki, miközben a szabadfoglalkozású értelmiségiek aránya jóval túllépte a 10%-ot. Ily módon a választási egység szavazóinak csaknem fele, életformája szempontjából, az értelmiséghez tartozott, s e körbe sorolhatjuk azokat a háztartásbeli nőket is, akik ilyen jellegű családokban éltek. Viszonylag jelentősnek tekinthetjük a kisárutermelő középrendek, s ezen belül is a kiskereskedők részeseledését, feltételezve azt is, hogy egyes alcsoportjaik nem álltak távol a burzsoáziától. A tőkésék

viszont a szavazók mindössze 2%-át képezték, ami arra utal, hogy jelenlétük még egy polgárinak tekintett térségben sem volt igazán meghatározó. Ugyanakkor jól jellemzi a körzet társadalmi jellegét az a tény, hogy az alsó szolgáltató rend tagjainak fele házicselédként vagy más háztartási alkalmazottként vállalt munkát, s abszolút számuk alig maradt el az ipari proletárokétól.

Még markánsabban érvényesült a magántisztviselők és a szabadfoglalkozású értelmiségiek túlsúlya a 82/b. szavazókörben. Ezt különösen az utóbbiak magas aránya idézte elő, mely talán az V. kerületben is egyedülállóan elérte a 17,5%-ot. A felső szolgáltató rend viszont a szavazók mindössze 12,2%-át tette ki, ám még ez az adat is arra utal, hogy a köztisztviselők és a közalkalmazottak a klasszikusan polgárinak minősített térségekből sem hiányoztak. Számottevőnek tekinthetjük a kiskereskedők jelenlétét is, a burzsoázia 3,3%-os részesedését pedig még újlipótvárosi szinten is kiemelkedőnek minősíthetjük. Jellemzőnek tarthatjuk azt is, hogy mintánkban itt volt a legalacsonyabb az ipari és a kereskedelmi proletárok aránya, teljes körű szegregációval azonban még e körzetben sem találkozhattunk.

Mindkét szavazókör politikai tagoltságának legfontosabb sajátossága, hogy a liberális centrum e körzetekben érte el második és harmadik legjobb fővárosi (s egyben országos) eredményét. Ennél sikeresebben a Polgári Szabadságpárt csak a szomszédos, 83/a. választási egységben szerepelt, ami arra utal, hogy e politikai erő Újlipótváros déli részén rendelkezett a legszélesebb bázissal. A 63,9, illetőleg 61,7%-os liberális teljesítmény mellett mind a konzervatív, mind a szélsőjobboldali pólus csak alárendelt szerepet játszhatott. A jobboldal a 82/a. szavazókörben a voksok 18,6, a 82/b-ben 19,6%-át szerezte meg, miközben a Nyilaskeresztes Párt és a Nemzeti Front együttes támogatottsága mindkét körzetben jóval 10% alatt maradt. A szociáldemokraták viszont 10,1, illetőleg 10,5%-os részesedésükkel megközelítették fővárosi átlagukat, ami azt sugallja, hogy a baloldalra nemcsak ipari proletárok szavazhattak.

A társadalmi szerkezet és a politikai tagoltság egybevetése egyértelműen erősíti azt a közkeletű nézetet, hogy a liberálisok társadalmi bázisát mindenekelőtt a magánalkalmazottak és a szabadfoglalkozású értelmiségiek alkották. Adataink nyomán azt is indokoltan feltételezhetjük, hogy a kiskereskedők és a burzsoák szintén a Polgári Szabadságpártot preferálták, s minden valószínűség szerint az e családokban élő háztartásbeliek is túlnyomórészt a liberális pólusra voksoltak. A választási eredmények ugyanakkor negatív összefüggéseket is jeleznek: az összehasonlítás alapján nagy valószínűséggel állíthatjuk azt, hogy a felsorolt társadalmi csoportok szinte egyöntetűen elutasították a szélsőjobboldalt, s a konzervatív erőket is csak csekély mértékben támogathatták.

A másik két V. kerületi választási egység, a 74. és a 75. szavazókör társadalmi összetétele érzékelhetően eltért az újlipótvárosi körzetek alapstruktúrájától, s egymástól is különbözött. A parlament épületétől délre fekvő 74. szavazókörben a névjegyzékben szereplők legnagyobb csoportját ugyan a magántisztviselők képezték, ám 14,2%-os részesedésükkel alig előzték

meg a felső szolgálattevőket, s a jórészt kisiparosokból álló kisárutermelői középrendet. A szavazókör társadalmi szerkezetében abban is eltért az újlipótvárosi modelltől, hogy az alsó szolgálattevők és a szabadfoglalkozású értelmiségiek megközelítően azonos arányban jelentek meg, s az előbbi kategórián belül nem a háztartási alkalmazottak, hanem a közigazgatási altisztek domináltak. Újlipótvárossal ellentétben az ipari és a kereskedelmi proletárok viszonylag jelentős súlyt képviseltek; részesedésük valamelyest meghaladta a kisárutermelőkét és megközelítette a felső szolgáltató rendét. A 74. körzetet tehát a vegyes összetétel jellemezte, mely társadalmi szempontból feltehetően elválasztotta szűkebb (és tágabb) környezetétől.

A keverék jelleg a körzet választási eredményeiben is tükröződött. A győzelmet, 39,0%-os szavazati részesedéssel, ugyan a Polgári Szabadságpárt szerezte meg, ám a konzervatív pólus és a szélsőjobboldal 31,4, illetőleg 23,1%-os teljesítményével kerületi átlagát jóval meghaladó támogatottságot élvezett. A három blokk között tehát bizonyos fokú erőegyensúly alakult ki, miközben a baloldal híveinek aránya épphogy elérte a 6,5%-ot. Ilyen bonyolult társadalmi összetétel és politikai tagoltság mellett a keresztáblaszerű összevetés csupán azt jelzi, hogy a liberálisok Újlipótvárosához képest jóval mérsékeltébb támogatottságát alapvetően a magánalkalmazottak és a szabadfoglalkozású értelmiségiek alacsonyabb részaránya magyarázza.

A Szabadság teret és környékét lefedő 75. szavazókör, összetételét tekintve, átmenetet képezett az újlipótvárosi „modell” és a 74. körzet között. Társadalmi szerkezetét ugyanis a magánalkalmazottak és a szabadfoglalkozású értelmiségiek relatív túlsúlya jellemezte, s emellett a (kis)kereskedők is a névjegyzékben szereplők viszonylag jelentős hányadát tették ki. Erősítette a szavazókör klasszikus polgári jellegét a tőkésék számottevő, 4%-os aránya is, mely a mintánkba bevont választási egységek közül itt volt a legmagasabb. Ugyanakkor a magánalkalmazottak és a szabadfoglalkozású értelmiségiek a szavazásra jogosultak alig több mint egynegyedét alkották, s az alsó szolgáltató rend csaknem 10%-os részesedése (s ezen belül a közigazgatási altisztek meghatározó szerepe) is az újlipótvárosi körzetektől való eltérést jelezte.

A szavazókör választási adatai is e köztes állapotot mutatják. Első helyen, a voksok 48,7%-ával, a Polgári Szabadságpárt végzett, miközben a konzervatív pólus 29,2, a szélsőjobboldal 16,8%-os eredményt ért el. A liberális túlsúly tehát egyértelműen érvényesült, ám nem olyan mértékben, mint a két újlipótvárosi körzetben. Mindez megerősíti azt a tézist, hogy szoros kapcsolat állt fenn a klasszikus polgári elemek aránya és a centrum támogatottsága között.

IV. KERÜLET (BELVÁROS)

Bonyolult belső tagozódással találkozhatunk a Belvárosban is, ahol észak felé haladva szintén nőtt a liberális pólus befolyása. A pesti városmag legkonzervatívabb, déli negyedét mintánkban a 63. és a 64. szavazókör képviselte, melyek az Erzsébet és a Ferenc József (ma: Szabadság) híd között,

közvetlenül a Duna-part mellett feküdtek. Mindkét körzetet a felső szolgáltató rend relatív túlsúlya jellemezte, 27,5, illetve 25,1%-os részesedéssel, s mellettük a kisipartermelő középrendek, főként a tradicionális szakmákat űző kisiparosok is meghatározó szerepet játszottak. Viszonylag magasnak tekinthetjük a burzsoázia arányát is, azonban az e körbe tartozók csaknem felét – mindkét választási egységben – a földbirtokosok alkották. A magánhivatalnokok és a szabadfoglalkozású értelmiségiek jelenléte ugyanakkor meg sem közelítette a lipótvárosit és az újlipótvárosit, ám jóval meghaladta a XII. kerületi átlagot, miközben az ipari proletárok és az alsó szolgáltatók éppúgy hiányoztak e térségből, mint az V. kerület legtöbb körzetéből. Emellett a 63. szavazókör társadalmi összetételét jelentősen befolyásolta, hogy területén feküdt egy katolikus leányiskola, melynek tanárnői, apácai és más alkalmazottai a szavazásra jogosultak több mint 10%-át tették ki.

Sajátos osztály- és rendi szerkezete nyomán mintánkban a konzervatív pólus a 63. körzetben rendelkezett a legszélesebb bázissal. A négy jobboldali párt együttesen a szavazatok csaknem 60%-át nyerte el, s ezen belül a Magyar Élet Pártja, 51,7%-os részesedésével, abszolút többséget élvezett. Fővárosi átlaguknak megfelelően szerepeltek a liberálisok, míg a szociáldemokraták rendkívül gyenge, „budai szintű” eredményt értek el. Nem mutattak fel jó teljesítményt a szélsőjobboldali erők sem, amit elsősorban azzal magyarázhatunk, hogy a felső szolgáltatók és a városnegyed más hagyományos csoportjai erőteljesen ragaszkodtak a klasszikus jobboldalisághoz.

Hasonló társadalmi összetétele ellenére a 64. szavazókör politikai tagoltsága bizonyos fokig eltért a 63. körzetétől. E választási egységben is a konzervatív pólus meghatározó szerepe érvényesült, ám támogatottságának mértéke csupán 49,9%-ot tett ki. A csaknem 10%-nyi különbözetből a szélsőjobboldal, a liberális centrum és a szociáldemokrácia egyaránt részesedett; a Nyilaskeresztes Párt és a Nemzeti Front együttesen a voksok egynegyedét kapta meg, a Polgári Szabadságpárt pedig csaknem 20%-os részesedésével fővárosi átlagán felüli eredményt ért el. A két szavazókör eltérő politikai tagoltságának hátterében feltehetően az húzódott meg, hogy a 63. körzetben nemcsak valamivel magasabb volt a felső szolgáltató rend aránya, hanem a szerzetes tanárok és nővérek meghatározó súlyú jelenléte miatt e csoport belső összetétele is sajátos vonásokkal rendelkezett.

Szintén a Belváros déli részén, a Pázmány Péter (ma: Egyetem) tér környékén találhatjuk a kerületi minta harmadik elemét, a 67. szavazókört. A körzetben a választójogosultak 20%-át a felső szolgáltatók, 10,5%-át a kisiparosok alkották, s mellettük jelentős arányt képviseltek a szabadfoglalkozású értelmiségiek is. Ily módon a választási egységet egyfajta sajátos kis- és középpolgári életmód jellemezte, miközben az ipari proletárok és az alsó szolgáltatók a kerületi átlagnál nagyobb mértékben jelentek meg, s a térségben arisztokrata családok is éltek. Sajátos, keverék jellege folytán e szavazókör átmenetet képezett a Belváros tradicionálisabb „úri” és modernebb, üzleti részei között.

A 67. szavazókörben is a konzervatív pólus végzett az első helyen, a voksok 46,9%-ával, ám 31,7%-os teljesítményével a szélsőjobboldal is számottevő erőt képviselt. A Polgári Szabadságpárt, a kerület egészét tekintve, e választási egységben szerepelt leggyengébben, s az ipari proletárok magasabb aránya ellenére a szociáldemokraták szavazati részesedése a 64. körzet 5,4%-os baloldali eredményét csak 0,2%-kal haladta meg. A hungaristák kiugró teljesítményét elsősorban a Nemzeti Front erős pozíciójával magyarázhatjuk; e párt a vizsgálatunkba bevont szavazókörök közül relatíve itt kapta a legtöbb voksot.

Mintánk negyedik belvárosi körzete, a 70. szavazókör az Erzsébet hídtól északra fekvő, a Duna és a Váci utca közötti üzleti negyedét fedte le. Társadalmi összetételét a felső szolgálattevők és a kisárutermelő középrendek viszonylagos egyensúlya jellemezte, miközben a kereskedelmi proletárok részesedése csaknem elérte a 10%-ot. Ez utóbbiak túlnyomórészt két szállodában dolgoztak, a felső szolgáltató rend tagjainak több mint kétötöde pedig egyházi iskolában tanított. Ily módon – néhány alsó szolgálattevővel együtt – e speciális intézmények alkalmazottai a névjegyzékben szereplők 18%-át tették ki, ami azonban a körzet politikai tagoltságára nyilvánvalóan nem gyakorolt olyan befolyást, mint a kórház és a Beszkárt-kolónia a 26/a. szavazókör választási adataira.

A voksok pártok közötti megoszlása azt jelzi, hogy a körzet az inkább konzervatív városmag és a liberális fellegrvár határterületén feküdt. Az egyes politikai szervezetek küzdelmében, ha minimális különbséggel is, a Polgári Szabadságpárt végzett az első helyen, a pólusok versenyében azonban, 37,5%-os szavazati részesedésével, a konzervatív blokk győzött. A szélsőjobboldal a választók egynegyedének bizalmát nyerte el, miközben a szociáldemokraták híveinek aránya épphogy túllépte a kerületi átlagot. Ez utóbbi adat arra utal, hogy a proletariátuson belül nemcsak a liberális beállítottságú magántisztviselők, hanem a kereskedelmi fizikai dolgozók (e szavazókörben döntően szállodai alkalmazottak) sem preferálták a baloldalt.

XIII. KERÜLET (ANGYALFÖLD)

Az eddig vizsgált kerületekkel ellentétben az angyalföldi szavazókörök társadalmi összetétele alig különbözött egymástól. Mind a kerület déli részén fekvő, a Váci út és a Duna-part közötti 91., mind a Béke út környékén levő 124/a. körzetben a névjegyzékben szereplők relatív többségét az ipari proletárok alkották; az előbbi választási egységben a kisipari és a gyári munkások a szavazásra jogosultak 44,6%-át tették ki, az utóbbiban pedig arányuk ennél is magasabb, 47,3% volt. A viszonylagos túlsúly valójában abszolút többséget jelentett, hiszen a háztartásbeli nők túlnyomórészt proletárcsaládokban éltek. A két szavazókörben a második legnagyobb csoportot a kisárutermelő középrendek képezték, egyaránt 11,3%-os részesedéssel, s csaknem ugyanilyen arányt képviseltek az alsó szolgálattevők is. A tőkésék, a felső

szolgáltató rend tagjai, a szabadfoglalkozású értelmiségiek és a magánalkalmazottak viszont szinte teljesen hiányoztak e körzetekből, s a szavazásra jogosultak között nyugdíjasokkal is alig találkozhatunk. Mindez azt mutatja, hogy a korabeli XIII. kerület valóban szegregált munkásnegyed volt, melyben „felsőbb” társadalmi csoportok csak kivételesen jelentek meg.

Hasonló összetétel jellemezte a vasútvonalhoz közel fekvő 124/b. és a mai Teve utcai rendőrségi központ környékét lefedő 127. szavazókört is. E körzetekben is az ipari proletariátus relatív túlsúlya érvényesült, s mellettük a kisárutermelő középredek és az alsó szolgálattevők alkották a választók másik két nagy csoportját. A hasonlóság azonban nem jelentett teljes azonosítást. E választási egységekben ugyanis a kisipari és a gyári munkások aránya csupán 38,3, illetőleg 43,4%-ot tett ki, miközben a 124/b. szavazókörben a közlekedési és a postai altisztek, valamint a kiskereskedők részese-dése jóval meghaladta a mintaátlagot, a kisiparosok hányada pedig a 127. körzetben volt a legmagasabb. Az előbbi sajátosságot feltehetően a vasútvonal közelsége, illetőleg a szatócsboltok és korcsmák nagy száma magyarázza, míg az utóbbit az, hogy a tőkés gyárszervezet, a kisvállalkozás és a hagyományos kisipar térbeli elkülönülése még a főváros legjellegzetesebb munkáskerületében, Angyalföldön sem fejeződött be. Ezt az is bizonyítja, hogy a kisárutermelő középredek tagjai és az ipari proletárok gyakran egy család két ágát alkották, s ilyen szimbiózist más alacsonyabb státuszú társadalmi csoportok esetében is megfigyelhetünk.

Társadalmi összetételüknek megfelelően az angyalföldi szavazókörök politikai tagoltságát a baloldal viszonylagos túlsúlya jellemezte. Budapesten a szociáldemokraták a vizsgálatunkba bevont két egységben, a 91. és a 127. szavazókörben szerepeltek legsikeresebben, ahol 38,2, illetőleg 35,4%-os eredményt értek el. Támogatottságuk mértéke a 124/a. körzetben is meghaladta a 30%-ot, jelezve, hogy az ipari munkásság meghatározó része még 1939-ben is a baloldalt preferálta. Ugyanakkor ezek az eredmények meg sem közelítették a szociáldemokraták egykori angyalföldi teljesítményét, amely egyes szavazókörökben túllépte a 70, sőt kivételesen a 80%-ot.

Széles bázissal rendelkezett e térségben a szélsőjobboldal is, ami arra utal, hogy a hungarista mozgalom az ipari munkásság egy részét is befolyása alá vonta. Erejét egyértelműen mutatja, hogy a 124/a. és a 124/b. szavazókörökben a Nyilaskeresztes Párt győzött, a 127. körzetben pedig második helyezést ért el. Ugyanakkor a szociáldemokrácia legerősebb fővárosi terepén, a 91. választási egységben a nyilas mozgalom és a Nemzeti Front híveinek együttes aránya kisebb, mint egyes belvárosi és hegyvidéki térségekben, ami ismételten megerősíti azt a vélekedést, hogy a hungarizmus számos társadalmi csoportban bizonyos fokú népszerűséget élvezett.

A mintába bevont angyalföldi körzetekben a jobboldali és a liberális pólus egyaránt gyengén szerepelt. Az átlagon aluli teljesítmény azonban a konzervatív blokk esetében egyharmados, illetőleg egynegyedes szavazati részese-dést jelentett, míg a Polgári Szabadságpárt híveinek aránya csupán egyetlen

választási egységben lépte túl az 5%-ot. Ezek az adatok egyértelműen alátámasztják azt a feltevést, hogy a liberálisok szinte semmilyen támogatottságot sem élveztek az ipari proletariátus körében, miközben a jobboldali erők, feltehetően a korábbi keresztény pártok közvetítésével, befolyásukat egyes munkásrétegekre is kiterjesztették. Ennek háttérében valószínűleg az húzódozott meg, hogy a Polgári Szabadságpárt, miként általában a liberális politikai szervezetek, közvetlenül képviselte a burzsoázia és a hozzá kötődő szabadfoglalkozású értelmiségiek érdekeit, míg a konzervatívok ideológiájukban a nemzet egészére hivatkoztak.

3. Az egyes politikai irányzatok társadalmi háttere

A szavazókörökön belüli összehasonlítások megerősítik azt a hipotézist, hogy a választási eredmények területi differenciálódását alapvetően az eltérő társadalmi összetétel magyarázza, a kétváltozós korrelációs számítások pedig ezeket információkat nyújtanak arról, hogy a politikai pólusok bázisát mely csoportok alkották. Együtthatóink azt jelzik, hogy az egyes osztályok és rendek a blokkok szavazótáborában felül- vagy alulreprezentáltak voltak-e, illetőleg jelenlétük lényegesen nem különbözött átlagos részarányuktól. Az előbbi esetben pozitív vagy negatív szignifikáns összefüggés áll fenn, míg az utóbbiban a szociológiai változók között értékelhető kapcsolatot nem mutathatunk ki.³⁸

A) A KONZERVATÍV PÓLUS

A hagyományos jobboldal szavazótáborában, a történettudományban általánosan elfogadott nézetnek megfelelően, a közalkalmazottak (a felső szolgáltató rend) játszottak meghatározó szerepet. Különösen az állami hivatalnokok és a nyugállományú katonatisztek, valamint a tanárok és a tanítók preferálták a Magyar Élet Pártját, illetőleg a pólushoz tartozó más politikai erőket. 95%-os valószínűsége volt annak, hogy a köztisztviselői státusz pozitívan befolyásolta a konzervatív oldal támogatását, s ez az összefüggés az ideológiai apparátus részét képező pedagógusok esetében még magasabb, 99%-os szinten állt fenn. A rend másik két rétege is érzékelhetően kötődött a jobboldalhoz, ám a kapcsolat az együtthatók tanúsága szerint nem bizonyult szignifikánsnak. Összességében a felső szolgáltató renchez tartozás és a jobboldal támogatása között viszonylag jelentős, 0.76 erősségű összefüggést találhatunk, mely szorosságában meghaladta az egyes rétegek korrelációs hányadosait, ám nem érte el a 99,9%-os valószínűségi szintet.

A fővárosi voksok relatív többségét elnyerő konzervatív pólus szavazóinak számottevő hányadát természetesen nem a felső szolgálattevők alkották,

³⁸ A kétváltozós korrelációs számítások összes adatát a tanulmány végén található függelék tartalmazza.

más társadalmi csoportok azonban a blokk bázisában átlagos részarányukhoz közeli mértékben jelentek meg. Kivételt képezett ez alól a proletariátus, mely 95%-os valószínűségi szinten negatívan viszonyult a hagyományos jobboldalhoz, ám egyes rétegei esetében ilyen kapcsolatot már nem mutathatunk ki. Leginkább még az ipari munkásság zárkózott el a konzervatív politikától, az alulreprezentáltság mértéke azonban jóval elmaradt a szignifikáns értéktől.

A jobboldali szavazótáborban kiemelt helyet foglaltak el a háztartásbeliek. Bár e női választók konzervatív kötődése a 16 elemből álló mintában nem érte el a 95%-os valószínűségi szintet, négy további XII. kerületi szavazókör számbavétele esetén a kapcsolat már szignifikánsnak bizonyult.³⁹ Ugyanakkor a korrelációs együttható arra a kérdésre nem ad választ, hogy e beállítottság mögött a nők vallásos konzervativizmusa húzódott-e meg, avagy a kapcsolat csupán azért állt fenn, mert a felső szolgáltató rendhez tartozó családokban az átlagosnál jóval több háztartásbeli rendelkezett választójoggal.

B) A LIBERÁLISOK

Még határozottabban igazolják számításaink a liberális bázis jellegéről vallott nézeteket. A korrelációs hányadosok egyértelműen jelzik, hogy a Polgári Szabadságpártot elsődlegesen a magántisztviselők, a szabadfoglalkozású értelmiségiek, a burzsoák és a kiskereskedők támogatták, s természetesen a kötődés valószínűségének és szorosságának hierarchiáját is felrajzolják. Legerőteljesebben, 99,9%-os valószínűségi szinten a magánalkalmazottak és a szabadpályás foglalkozásúak viszonyultak pozitívan e pólushoz, bizonyítva azt a közkeletű politológiai vélekedést, hogy a liberálisokat elsősorban a magas státuszú értelmiségiek preferálják. A bázis másik meghatározó ereje, a burzsoázia esetében a kapcsolat már csak 99%-os szinten volt szignifikáns, feltehetően azért, mert a tőkés osztályba tartozó földbirtokosok többségét inkább a konzervatív beállítottság jellemezte. A rangsor végén a kiskereskedők helyezkedtek el, akik, legalább is az 1930-as évek végén, a szakirodalomban feltételezettnél jóval kisebb mértékben kötődtek a Polgári Szabadságpárthoz.

Korrelációs együtthatóink ugyanakkor azt is jelzik, hogy a liberálisok nagymérvű elszigeteltsége ellenére e póluson negatív szignifikáns összefüggéssel nem találkozhatunk. A szakirodalomban elterjedt feltételezéseknek megfelelően legkevésbé az ipari munkásság támogatta e politikai erőt, ám a hányados értéke, ha csak egy századdal is, elmarad a 95%-os szignifikancia-szinttől. Kevésbé preferálták a liberálisokat a kisiparosok és az alsó szolgáltatók is, míg a felső szolgáltató rend tagjai, a kereskedelmi proletárok

³⁹ A kutatásunkban szereplő 16 szavazókörön kívül további négy, XII. kerületi választási egység társadalmi összetételét is megvizsgáltuk, ezek adatait azonban, a mintavétel arányosságának biztosítása érdekében, nem használtuk fel. E pótlólagos körzetek (21/a., 21/b., 22/a., 22/b.) a Déli pályaudvar környékét fedték le, s így struktúrájukban a vasúti és postatisztek a mintaátlagnál nagyobb arányban fordultak elő.

és a háztartásbeli nők átlagos részarányukhoz közelítően jelentek meg a Polgári Szabadságpárt bázisában.

C) A SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT

A kétváltozós korrelációs számítások azt az általánosan elfogadott véleményt is alátámasztják, hogy az osztályjelleg leginkább a szociáldemokrata szavazótáborat jellemezte. Együtthatóink tanúsága szerint 99,9%-os valószínűsége volt annak, hogy a proletariátus és ezen belül az ipari munkásság a baloldalt támogatta, sőt a hányadosok rendkívül magas, 0.96, illetőleg 0.97 értéke szinte oksági összefüggést mutat ki a munkásosztályhoz tartozás és az SZDP-re voksolás között. Ezt a kapcsolatot az sem gyengítette, hogy a magántisztviselői státusz csaknem szignifikáns szinten negatívan befolyásolta a baloldal preferálását. A bázis osztályjellege abban is megnyilvánult, hogy a felső szolgáltató rend 99,9, a burzsoázia és a szabadfoglalkozású értelmiség pedig 95%-os valószínűségi szinten utasította el a szociáldemokraták támogatását. Különösen a köztisztviselők és a nyugalmazott katonatisztek álltak szemben a baloldallal, jelezve a korabeli államapparátus és a társadalmi változást sürgető SZDP közötti éles ellentétet.

Korrelációs együtthatóinkból emellett az is kitűnik, hogy a szociáldemokrácia befolyása nem korlátozódott az ipari munkásságra. E politikai erő a kisiparosok egy részét is vonzotta, ám a felülreprezentáltság mértéke csak megközelítette, de nem érte el a szignifikáns szintet.⁴⁰ Ugyanakkor, mint előbb már láthattuk, az értelmiségi életforma a szocialista munkásmozgalom elutasításával járt együtt, bár az elzárkózás mértéke társadalmi csoportonként különbözött egymástól.

D) A SZÉLSŐJOBBDAL

Míg a konzervatív, a liberális és a baloldali pólus vizsgálatakor számításaink többnyire igazolták a szavazótáborokról kialakult vélekedéseket, a szélsőjobboldali bázis esetében együtthatóink inkább megkérdőjelezik a közkeletű nézeteket. A korrelációs hányadosok ugyanis nem mutatnak ki szignifikáns összefüggést a köztisztviselői és a közalkalmazotti státusz, illetőleg a hungarista mozgalom támogatása között, sőt a felső szolgáltatók, bár csekély mértékben, alulreprezentáltak voltak a Nyilaskeresztes Párt és a Nemzeti Front szavazótáborában. Ennek háttérben feltehetően az húzódott meg, hogy a felső szolgáltató rend szorosan kötődött a hagyományos konzervatív pólushoz, erősödő radikalizmusát pedig a kormánypárt jobbratolódája lényegében kielégítette. Nem állt fenn szignifikáns kapcsolat az ipari munkásság és a kisiparosság esetében sem, noha mindkét társadalmi csoport átlagos részesedésénél nagyobb arányban jelent meg a szélsőjobboldal szavazótáborában.

⁴⁰ Ha vizsgálódásunk során a további négy XII. kerületi szavazókört is figyelembe vesszük, a kisiparos státusz és a baloldalra szavazás között 95%-os valószínűségi szinten szignifikáns kapcsolat áll fenn.

A hungarista mozgalmak egyetlen meghatározó bázisát az alsó szolgálattevők, s ezen belül is a vasúti és a postai altisztek, a Beszkárt-alkalmazottak, valamint az egyéb kategóriába tartozók alkották. Sajátos gazdasági viszonyuk és szolgái függésük már régóta eltávolította őket az értéktöbbletet termelő munkásságtól, mellyel szemben a modernitás elutasítását, az „élet természetes rendjét” képviselték. A közlekedési ágazat fizikai dolgozói és a csoport egésze 95, az egyéb besorolásúak pedig 99%-os valószínűségi szinten kötődtek a szélsőjobboldalhoz, miközben a hivatali altisztek és a nyugalmazott tiszthelyettesek csupán átlagos részarányukban fordultak elő e bázisban.

A hungarizmust elutasító társadalmi csoportokat már jóval markánsabban körvonalazhatjuk. A magánalkalmazottak és a szabadfoglalkozású értelmiségiek 99,9, a tőkésék 99, a kiskereskedők pedig 95%-os valószínűségi szinten álltak szemben a szélsőjobboldallal, amit csak részben magyarázhatunk azzal, hogy ezen osztályok, illetőleg rendek tagjainak jelentős hányada a zsidóságból származott. Politikai magatartásukat nyilvánvalóan az is motiválta, hogy a szélsőjobboldal demagóg követeléseket fogalmazott meg, s egyértelműen szemben állt a társadalmi haladás eszméjével.

A pozitív és negatív szignifikáns kapcsolatok összességéből egy kétosztatú politikai mező képe bontakozik ki. Az egyik törésvonalat a konzervativizmus és a szociáldemokrácia konfliktusa alkotta, melyhez kiegészítő elemként a polgári társadalom alapvető ellentéte, a tőke és a munka szembeállása társult. Ez utóbbi lényegében megakadályozta, hogy a szélesen értelmezett baloldali szavazótábor együttesen lépjen fel a hagyományos jobboldallal szemben, ami jelentősen erősítette a kormánypárt fővárosi pozícióját. A politikai spektrum másik tengelyét a liberálisok és a hungaristák konfliktusa jelentette, mely nemcsak társadalom strukturális, hanem etnikai és vallási ellentétét is magába foglalta. A kétosztatú mezőben az egyes pólusok bázisai területileg is különváltak; ez különösen a második törésvonalat jellemezte, hiszen a Polgári Szabadságpárt és a két szélsőjobboldali erő hívei a térben 99,9%-os valószínűséggel határolódtak el egymástól. A konzervatív és a baloldali pólus területi elkülönülése viszont csak megközelítette, de nem érte el a szignifikáns szintet, s a jobboldali-liberális, illetőleg a liberális-szociáldemokrata bázisok esetében a szétválás még kevésbé érvényesült. Ugyanakkor pozitív szignifikáns összefüggésekkel sem találkozhatunk, ami szintén megkérdőjelezi a szélsőjobboldali és a szociáldemokrata szavazótábor (részleges) egybeeséséről vallott nézeteket.

4. Az egyes társadalmi csoportok választói magatartása

Ha korrelációs együtthatóinkat nem a pólusok, hanem a társadalmi csoportok szemszögéből elemezzük, az osztályok és a rendek politikai orientációjáról jóval összefogottabb ismereteket szerezhethetünk. A két osztály, a burzsoázia és a proletariátus lényegében alapvető érdekeinek megfelelően viselkedett; a tőkésék jórészt a liberálisokra voksoltak s elutasították a szél-

sőjobboldalt, valamint a szociáldemokráciát, míg a munkások a baloldalt támogatták és elzárkóztak a hagyományos konzervatívizmustól. A munkásosztály rétegződésének figyelembevételekor természetesen jóval árnyaltabb kép bontakozik ki; a proletariátus egészének erőteljes szociáldemokrata kötődését egyértelműen az ipari munkásság politikai magatartása magyarázza, hiszen a kereskedelmi alkalmazottak valamennyi pólushoz semleges viszonyultak, a magántisztviselői státusz pedig inkább negatívan befolyásolta az SZDP-re való szavazást. Ez utóbbi réteget a szinte egyöntetű liberális orientáció jellemezte, noha körükből korábban számos munkásmozgalmi vezető került ki. Feltehetően a burzsoázia egyes rétegeinek politikai magatartása is különbözött egymástól, az alacsony elemszám miatt azonban az árnyaltabb megközelítés módszertani feltételei hiányoznak.

A felső és az alsó szolgálattevők szavazói viselkedését is alapvető érdekeik szabták meg. Az előbbieket a hagyományos jobboldalt preferálták, s egyértelműen elutasították a szociáldemokráciát, jelezve, hogy a köztisztviselők és a közalkalmazottak határozottan felsorakoztak saját államuk mögött. Az alsó szolgáltató rend tagjai, mint erre előbb már utaltunk, jórészt a prekapitalizmus és a modernitás határán álló „kisemberekként” viselkedtek; szélsőjobboldali szimpátiájukat nemcsak a nyilasok szociális programja, hanem a polgári társadalom feszültségeitől mentes, természet adta életformába való visszavágyódás is táplálta. Választói magatartásukat nyilván az is motiválta, hogy egyes rétegeik életvitelét „lumpen” vonások is jellemezték.

A kisárutermelő középrendek szavazói viselkedését viszont az egyértelmű orientáció hiánya jellemezte. Ennek háttérében alapvetően a kiskereskedők és a kisiparosok eltérő beállítottsága húzódott meg; az előbbieket a liberálisokat támogatták, s szemben álltak a szélsőjobboldallal, míg az utóbbiak csaknem szignifikánsan kötődtek a baloldalhoz, s ugyanilyen mértékben elutasították a Polgári Szabadságpártot. A kistulajdonosok választói magatartását tehát alapvetően átmeneti helyzetük szabta meg, mégpedig oly módon, hogy a kiskereskedők a burzsoákhhoz, a kisiparosok pedig az ipari munkásokhoz hasonlóan viselkedtek.

Elemzésünkben azt a záró következtetést vonhatjuk le, hogy a vizsgált időpontban Budapesten a választói magatartást a klasszikus, marxi értelemben felfogott osztályszavazás jellemezte. Mivel a szakirodalomban általánosan elterjedt nézet szerint, jórészt a szélsőjobboldal térnyerése miatt, az 1930-as évek végére a szociáldemokrácia munkásbázisa meggyengült, indokoltan feltételezhetjük, hogy korábban az osztályhelyzet még erőteljesebben befolyásolta a szavazói viselkedést. Mintavételünk korábban már említett problémái következtében ugyanakkor kutatási eredményeinket csak első közelítésnek tekinthetjük, valószínűsítve, hogy a vizsgálatba bevont körzetek számának növelése valamelyest módosíthatja a szignifikáns összefüggések körét. Emellett eredményeink értelmezésében változást okozhat, ha újabb források alapján a kutatást más független változókra is kiterjesztjük, s ennek nyomán az osztályhelyzet meghatározó szerepét a többi társadalmi tényező hatásával együtt vizsgáljuk.

FÜGGELÉK 2/1
Ösztályszavazás a két világháború közötti időszakban
Korrelációs táblázat

	XII. közigazgatási kerület				IV. közigazgatási kerület				V. közigazgatási kerület			
	26/a	26/b	29/a	29/b	63	64	67	70	74	75	82/a	82/b
1942. évi választójogosultak száma, fő	956	763	786	737	926	856	1102	640	760	454	453	337
Ösztályok és rendek	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Felső szolgáltató rend	20,72	18,10	29,77	24,69	27,55	25,11	19,97	19,22	11,97	9,03	16,99	12,16
Köztisztviselő	5,65	9,44	16,79	13,84	11,45	15,07	11,52	7,03	8,16	6,61	9,49	6,53
Vasúti és postatiszt	1,57	2,36	2,93	2,71	0,76	1,05	1,00	0,78	1,18	1,98	1,32	1,48
Tanár, tanító	2,20	4,47	6,36	5,29	8,32	5,37	4,36	8,75	1,45	0,22	1,99	2,37
Egyéb	11,30	1,83	3,69	2,85	7,02	3,62	3,09	2,66	1,18	0,22	4,19	1,78
Alsó szolgáltató rend	37,97	11,78	7,25	7,87	5,08	4,68	7,18	8,91	9,61	9,91	4,41	5,34
Altiszt	1,36	2,88	1,53	1,90	0,76	1,52	2,00	2,03	4,74	4,85	0,66	1,19
Vasúti és postai altiszt	17,15	4,06	0,89	2,71	1,94	1,29	2,45	0,94	1,45	1,98	0,88	2,37
Szolga, házicseléd	7,95	1,83	1,78	2,04	1,19	0,82	0,73	2,66	1,18	2,44	2,21	1,19
Egyéb	11,51	3,01	3,05	1,22	1,19	1,05	2,00	3,28	2,24	0,64	0,66	0,59
Kisárutermelő középrend	6,06	10,62	4,84	5,83	14,69	12,62	14,52	17,19	10,39	6,83	10,38	7,72
Kisiparos	4,39	7,34	3,44	3,66	10,26	8,18	10,53	12,50	6,71	2,42	4,64	2,97
Kiskereskedő	1,67	3,28	1,40	2,17	4,43	4,32	3,72	4,69	3,68	4,41	5,74	4,45
Kisbírtokos	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,12	0,27	0,00	0,00	0,00	0,00	0,30
Proletár	9,73	15,73	13,10	16,28	14,46	15,41	16,79	23,44	24,86	20,71	22,73	22,25
Ipari proletár	5,54	6,55	4,45	4,34	3,56	3,38	5,54	5,16	7,10	4,19	3,53	2,37
Kereskedelmi proletár	1,05	1,05	1,65	0,81	3,02	3,39	2,63	9,84	3,55	1,98	0,66	1,19
Magánalkalmazott	3,14	8,13	7,00	11,13	7,88	8,64	8,62	8,44	14,21	14,54	18,54	18,69
Szabadfoglalkozású, értelmiségi	1,99	5,24	5,98	7,19	7,45	7,36	9,80	5,78	9,21	13,00	12,58	17,51
Burzoá	0,52	1,57	1,53	1,76	2,59	2,45	1,54	2,19	1,97	3,96	1,99	3,27
Háztartásbeli	20,29	32,76	29,64	30,53	23,86	26,05	23,41	16,87	25,79	27,31	21,40	23,45
Egyéb	2,72	4,20	7,89	5,85	4,32	6,32	6,79	6,40	6,20	9,25	9,52	8,30
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Politikai pálusok												
Jobboldali	40,36	52,71	54,79	49,93	59,34	49,94	46,91	37,53	31,40	29,19	18,53	19,55
Szélsojobb	47,05	30,74	27,67	28,44	20,90	25,20	31,66	25,65	23,13	16,75	7,50	8,27
Liberalisok	6,94	10,85	15,52	18,14	16,26	19,42	15,83	31,30	39,00	48,65	63,86	61,65
Szociáldemokraták	5,65	5,70	2,02	3,48	3,48	5,43	5,59	5,51	6,46	5,41	10,11	10,53
Jobboldali	Magyar Élet Pártja, Nemzeti Reformpárt, Keresztény Nemzeti											
Szélsojobb	Függetlenségi Párt, Keresztény Ellenzék (csak Budán),											
Liberalisok	Független Néppárt (csak Pesten)											
Szociáldemokraták	Nyilaskeresztes Párt, Nemzeti Front											
	Polgári Szabadságpárt											
	Szociáldemokrata Párt											

Szignifikanciaszint (Pearson-korreláció)

* 0,58-0,71

** 0,71-0,82

*** 0,82-

95%-os szint

99%-os szint

99,9%-os szint

FÜGGELÉK 2/2
 Osztályszavazás a két világháború közötti időszakban
 Korrelációs táblázat

	XIII. közigazgatási kerület				Korrelációk			
	91 124/a	124/b	127 1069		Jobboldal	Szélsőjobb	Liberalisok	Szociáldemokraták
1942. évi választójogosultak száma, fő	1195	803	753	1069				
Osztályok és rendek	%	%	%	%				
Felső szolgáltató rend	1,84	1,49	2,79	3,37	0,7569**	-0,1547	0,1143	-0,8538***
Köztisztviselő	1,34	1,00	1,59	1,22	0,6924*	-0,3047	0,2140	-0,8225***
Vasúti és postatiszt	0,08	0,12	0,27	0,28	0,4321	-0,2038	0,2729	-0,7295**
Tanár, tanító	0,25	0,00	0,80	0,80	0,7380**	-0,1229	-0,0476*	-0,6476*
Egyéb	0,17	0,37	0,13	1,03	0,4067	0,2064	-0,0654	-0,4952
Alsó szolgáltató rend	10,21	9,58	15,94	8,42	0,0162	0,6558*	-0,3594	0,0184
Altiszt	3,93	1,49	2,26	2,15	-0,1593	-0,0071	0,0190	0,1426
Vasúti és postai altiszt	2,93	4,23	8,90	1,78	0,0137	0,6457*	-0,3901	0,0797
Szolga, háztitkés	1,09	1,62	0,93	0,94	0,0163	0,3772	-0,0405	-0,2684
Egyéb	2,26	2,24	3,85	3,55	0,0951	0,7302**	-0,4599	0,0367
Kisártermelő középrend	11,30	11,33	15,41	19,46	-0,0965	0,1607	-0,2868	0,4349
Kisiparos	8,79	9,34	10,23	16,84	-0,0157	0,3936	-0,5139	0,5250
Kiskereskedő	2,43	1,99	5,05	2,62	-0,2568	-0,6508*	0,6070*	-0,1740
Kisbirtokos	0,08	0,00	0,13	0,00	-0,1326	-0,2162	0,1764	0,0332
Proletár	49,70	52,17	40,77	47,06	-0,5956*	0,2378	-0,3252	0,9587***
Ipari proletár	44,60	47,32	38,25	43,41	-0,4111	0,4758	-0,5721	0,9675***
Kereskedelmi proletár	2,51	3,36	0,93	1,50	0,0616	-0,0046	0,0293	-0,1091
Magánalkalmazott	2,59	1,49	1,59	2,15	-0,2244	-0,8456***	0,9469***	-0,5744
Szabadfoglalkozású, értelmiségi	0,50	0,50	1,06	1,03	-0,1534	-0,8448**	0,9000***	-0,5984*
Burzoá	0,00	0,50	0,13	0,09	0,0798	-0,7481**	0,7633**	-0,7020*
Háztartásbeli	23,59	23,17	22,31	17,30	0,5140	-0,1310	-0,0084	-0,4171
Egyéb	2,86	1,26	1,59	3,27				
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00				
Politikai pálusok								
Jobboldal	31,61	24,87	33,53	24,58	1,0000	0,2578	-0,4468	-0,5398
Szélsőjobb	27,79	39,60	35,57	36,10	0,2578	1,0000	-0,8752**	0,3173
Liberalisok	2,45	5,14	3,79	3,91	-0,4468	-0,8752**	1,0000	-0,4274
Szociáldemokraták	38,15	30,41	27,11	35,41	-0,5398	0,3173	-0,4274	1,0000
Jobboldal	Magyar Élet Pártja, Nemzeti Reformpárt, Keresztény Nemzeti				Szignifikanciaszint (Pearson-korreláció)			
Jobboldal	Függetlenségi Párt, Keresztény Ellenzéki (csak Budán),				* 0,58-0,71			
Jobboldal	Független Néppárt (csak Pesten)				** 0,71-0,82			
Szélsőjobb	Nylaskeresztes Párt, Nemzeti Front				*** 0,82-			
Liberalisok	Polgári Szabadságpárt							
Szociáldemokraták	Szociáldemokrata Párt							